

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

Jakub Šíma

Informace mezi modernou a postmodernou

Information between modernism and postmodernism

Praha 2013

Vedoucí práce: prof. Miroslav Petříček, Dr.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 19. prosince 2013

.....

Jméno a příjmení

Klíčová slova (česky):

moderna, postmoderna, informace, vzdělání, technologie

Key words (in English):

modernism, postmodernism, information, education, technology

Abstrakt (česky):

Cílem předložené práce je prozkoumat souvislosti přechodu mezi modernou a postmodernou. K dosažení tohoto záměru jsou použiti nejen autoři z řad filosofie, ale také sociologie a ekonomie. Těžištěm práce je pojem informace, který slouží jako interpretační klíč procesů, které se vedly ke zrodu postmoderny. Výklad první části se zabývá vzájemným vztahem moderny, postmoderny a informace. Předvedení těchto vztahů se snaží vykázat charakter těchto epoch a povahu přechodu od moderny k postmoderně. V druhé části je předvedena diskuze týkající se pojmu vzdělanosti. A také je načrtnut vývoj technologie se zřetelem ke zrodu postmoderny. K uchopení změn, které podstoupilo vědění mezi osvícenstvím a postmodernou je použita diskuze pojmu vzdělanosti.

Abstract (in English):

The aim of this paper is to examine context of the transition between modernism and postmodernism. To achieve this, I used authors not only among philosophy, but also sociology and economics. Focus of this work is the concept of information, which serves as interpretive key to processes that led to the birth of postmodernism. Exposition of the first part follow up mutual relations between modernism, postmodernism and information. Presentation of these relations try to demonstrate character of these epochs and the nature of the transition between modernism to postmodernism. In the second part is exposed discussion of the concept of education. And also is outlined development of technology with respect to the birth of postmodernism. Discussion of the concept of education is used to grasp the changes that underwent knowledge between Enlightenment and postmodernism.

Obsah:

1	Úvod.....	6
2	Moderna, postmoderna, informace.....	9
2.1	Moderna.....	9
2.1.1	Časové vymezení moderny.....	9
2.1.2	Povaha moderní doby jako osvícenský projekt.....	10
2.1.3	Moderna jako možnost úběžnice.....	14
2.2	Legitimizace a delegitimizace velkých vyprávění.....	16
2.3	Informace.....	21
2.4	Postmoderna.....	26
3	Vzdělávání, vzdělanost, vědění.....	35
3.1	Vzdělanost, polovzdělanost, nevzdělanost.....	35
3.2	Vzdělanost.....	35
3.3	Polovzdělanost.....	36
3.4	Nevzdělanost.....	40
3.5	Druckerův postmoderní vzdělanec.....	43
3.5.1	Nové nároky na školu.....	45
4	Kapitalismus, technologie, věda.....	48
4.1	Technologie a kapitalismus mezi modernou a postmodernou.....	48
4.2	Technologie, věda, performativita.....	51
5	Závěr.....	54
6	Seznam použité literatury.....	55

1 Úvod

Cílem této práce je ukázat pojem informace jako nástroj interpretace přerodu, který se odehrál při přechodu mezi modernou a postmodernou. Nejprve několik poznámek k metodice práce. Nevycházím z nějaké ustavené diskuze, která by se vázala k tomuto tématu. Předkládané myšlenky jsou výsledkem úvahy, která se odvolává na konkrétní díla, nikoli ovšem aby s nimi polemizovala, ale aby se je pokusila zasadit do kontextu interpretace zrodu postmoderny pomocí pojmu informace. V souvislosti s postmodernou se často mluví o pojmech, jako je informační společnost, postindustriální společnost, postkapitalistická společnost a mnoho dalších. Těmto úvahám je společné zvyšování dostupnosti vědění a zároveň změna jeho role v otázce hospodářství dnešních společností. Nicméně žádná z těchto teorií se nesnaží vypátrat genezi informace jakožto specifického charakteru vědění v dnešní společnosti. Chápu se tedy pojmu informace a snažím se odhalit jeho předpoklady, povahu a roli, kterou sehraává v postmoderní době. Předpoklady rozvoje informace, stejně jako postmoderny jsou v mnoha ohledech totožné. Nejedná se tedy o vyhledávání specifických předpokladů, která by se daly připsat pouze jednomu z těchto členů.

Tyto předpoklady se snažím dohledat v době moderny a zároveň vysledovat jejich kontinuitu či diskontinuitu vzhledem k dnešní době. Ústřední jsou především dvě linie. První je linií technologie a kapitalismu v jejich organickém sepětí, jak se vyvíjí od počátku moderny a jehož první významnou manifestací byla průmyslová revoluce. Druhou hlavní linií je pojem vzdělanosti a proměny, které zaznamenal během vývoje od moderny až do současnosti. Sledování jak technologie, tak vzdělanosti má pomoci objasnit, které vlivy působily na proces přerodu moderny do postmoderny a jak se tyto vlivy manifestovaly. Technologie a kapitalismus jsou sledovány ve své příčinnosti vzhledem ke genezi, zatímco pojem vzdělanosti je sledován spíše jako manifestace působících vlivů a změn, které jsou těmito vlivy způsobeny.

Ústředním pojmem práce je informace. Slouží jako klíč k interpretaci, ale vzhledem k šíři zkoumaného pole nemohou být akcentována všechna témata, v kterých se

manifestuje její vliv. Komplexnost načrtávaných momentů je totiž takřka nekonečná. Nezbyvá tak než uchopit informaci jako model. Model, který zjednodušuje, aby umožnil zvýraznit rysy, které považuji za nejpodstatnější. Vyzdvižení některých rysů na úkor toho, že budou opomenuty jiné, je nevyhnutelnou součástí této práce. Nesnažím se tuto skutečnost skrývat. Velmi rozsáhlá a v plné šíři špatně uchopitelná jsou nejen témata, kterými se zabývám, ale také témata, která jsou vynechána, ale přesto by oprávněně mohla být začleněna do kontextu tohoto pojednání. Práce se tak stává určitým ideovým konstruktem. Tento fakt je dle mého názoru nejpatrnější při konstruování jednoty moderních¹ projektů a jejich vlivu, stejně jako při vyhledávání působících příčin geneze postmoderny. Takovýto konstrukt si však neklade za cíl být uznán jako jediný správný výklad a je si vědom své omezenosti.

Charakter doby, která je nejčastěji označována jako postmoderní, je nerozlučně spjat se svými dějinnými příčinami. Postmoderna není ahistorická a je nezbytné ji pojednat s ohledem na její podmíněnost. Zároveň není skutečností, která by se pohybovala jen v nějak omezeném rámci, ale prostupuje tařka do všech oblastí každodenní reality. Postmoderna není jen filosofickým projektem, ale především charakteristikou současnosti a blízké minulosti. Dokonce lze říci, že teoretické uchopení aktuálního stavu tento stav nedostihuje. Nikdo přesně neví, co je to za dobu, v které se právě nacházíme. Je samozřejmě pravdou, že pluralita takovýchto soudů je bytostnou součástí postmoderny, nicméně zde se nejedná o pouhou pluralitu soudů. Ukazuje se minimálně fakt, že teorie dosud nedokáže zaujmout odstup od svého předmětu, jelikož se stále nachází uvnitř pole, které se snaží uchopit. Absence dominantního vysvětlení povahy dneška je vlastností, kterou nelze od současnosti oddělit. Pojem informace v tomto případě může nabídnout interpretační schéma toho, jak se tato situace zrodila a jak se udržuje.

Z faktu, že postmoderna je historicky podmíněna vychází také volba literatury, která je v textu použita. Základním dílem pro mne byl Lyotardův spis *O postmodernismu*², z něž jsem čerpal způsob legitimizace a delegitimizace velkých vyprávění, což je kritérium, jímž Lyotard vysvětluje konec moderny a genezi postmoderny. Ale důležitou roli zde hrají

---

¹ Slovo „moderní“ je v práci užíváno ve dvou významech. První z nich odkazuje k zařazení do moderny jakožto historické epochy. Druhý význam slova moderní odkazuje současnosti: moderní řešení a podobně. V textu explicitně neupozorňuji, který význam mám na mysli, jelikož se domnívám, že to je ze struktury textu zjevné.

² LYOTARD, Jean-Francois, *O postmodernismu*. Praha: Filosofia, 1993. Přeložil: Jiří Pechar. ISBN 80-7007-047-1

i díla sociologická, ekonomická a také úvahy o technologii. Vzhledem k bezbřehosti tématu jsem nakonec použil pouze část původně zamýšlených témat i literatury. Literatura, která není využita explicitně, je v úvahách přítomna implicitně. Do této skupiny lze počítat knihy Jeana Baudrillarda, Jean-Jacques Salomona, úvahy Fredrica Jamesona, Michaela Hausera a dalších. Souhrně je uvádím v bibliografii, jelikož sehrály svou neopominutelnou roli.

2 Moderna, postmoderna, informace

V této části mám v úmyslu pojednat charakter i vzájemný vztah moderny a postmoderny, jejich společné i rozdílné prvky a také povahu přechodu mezi těmito dvěma epochami. Nachází se zde hlavní těžiště práce, jelikož se snažím o představení úvah a momentů, které budou doplněny v dalších kapitolách.

2.1 Moderna

O moderně je zapotřebí pojednat, aby bylo možné spatřit její vztah k postmoderně, a přesněji vymežit charakter změny a návaznosti mezi nimi. Nejde mi však pouze o ukázání vztahů v ideovém rámci, ale i v rámci ekonomicko-technologickém, který je dle mého názoru s myšlenkovými proudy obou epoch v úzkém kontaktu.

Historickou epochu lze vymežit několika různými způsoby. Různost způsobů vymezení zde má napomoci ke komplexnějšímu pohledu na předkládané fenomény. Neakcentují pouze jeden ohled, ale v rámci komplementarity jsou ochotny připustit i jistou nesnadnou uchopitelnost vymežovaného. Tato nesnadnost je výtežkem oproti potenciálnímu zjednodušení jednoznačně zacíleného výměru. Jednoznačnosti, která opomíjí nejen rozdílnost přístupů, ale také komplexnost reality, kterou se snaží podchytit. Pro mé účely jsem se tedy rozhodl pro trojí vymezení. To je sice také nevyhnutelně zacílené, ale snaží se respektovat jak myšlenkový, tak faktický charakter doby. Modernu tedy vymežím po stránce času a faktického obsahu a navrhnou také pohled na modernu, který odpovídá záměrům této práce.

2.1.1 Časové vymezení moderny.

Vymežit modernu časově je zdánlivě snadné. Naprostá většina publikací se shoduje na faktu, že moderna začíná na konci sedmnáctého století. Tedy v době, kde se dají vystopovat první kroky osvícenského hnutí. Hnutí, které je nejvýraznější úběžnicí moderní doby. Za konec osvícenství, totožný s koncem moderny, považují druhou světovou válku. A to především proto, že druhou světovou válku vnímám jako tragické vyvrcholení

osvícenských snah a technologického optimismu. Zároveň koncem druhé světové války startuje rozvoj americké ekonomiky, která v této době začala unikat všem ostatním a vytvořila jako první podmínky pro rozvoj postmoderního způsobu života. Konec druhé světové války není momentem, který by započínal postmodernu v její plnosti. Je to však moment, který byl podstatným iniciačním impulzem pro genezi postmoderny.

Lze však uvažovat i o alternativním návrhu, který se nesnaží stopovat pouze faktický vznik osvícenství, ale již jeho první stopy. To činí Adorno v *Dialektice osvícenství*³, když se ptá po prvních momentech dialektického děje osvícenství. Ty nachází u samotného Homéra, když píše: „Žádné jiné dílo však není výmluvnějším svědectvím propletenosti osvícenství a mýtu než dílo Homérovo, základní text evropské civilizace.“ Osvícenský moment je zde ztotožněn s racionálním výkladem světa. S pořadající racionalitou, která se snaží uchopit vnější svět kvůli jeho pochopení i zvládnutí. Teoreticky je tak možné datovat stopy osvícenství již do okamžiku rozvoje člověka, který dnes nazýváme počátkem civilizace. A teoreticky lze stejně daleko datovat moment modernosti, jelikož racionální výklad světa je pupeční šňůrou spjat se snahou o vymanění se z přírodních zákonitostí. Tato snaha vrcholí v osvícenském patosu a sama sebe vyvrací druhou světovou válkou. Nebo lépe řečeno: vyvrací se v té podobě, jak byla tradována osvícenstvím.

2.1.2 Povaha moderní doby jako osvícenský projekt

Nyní se krátce zaměřím na faktické změny v oblasti života a vnímání světa v době osvícenství. Ty přímo souvisí s projektem emancipace člověka pomocí technologického pokroku, kterým se má člověk vymanit z područí přírody a zbavit se barbarství. Je to doba naděje a radostného výhledu do budoucnosti. Zároveň je to však doba, která ne vždy dostatečně reflektuje své prostředky, především technologický pokrok.

Osmnácté století je nazýváno věkem rozumu. A to hned z několika důvodů. Racionalita ve formě technických prostředků přetváří a nebyvale dynamizuje systém manufaktur, aby nastoupila tovární výroba. Lidé se hojně přesouvají do měst, které tak získávají na významu. Proces je vnímán jako naplňování civilizačního projektu. Projektu, který vidí svůj cíl v ideji civilnosti - pokojného, ohleduplného a zajištěného soužití. Tedy formy soužití, která jde proti barbarskému násilí a samolibosti. Pokrok rozumu má

---

³ ADORNO, Theodor, W. HORKHEIMER, Max. *Dialektika osvícenství*. Praha: Oikoymenh, 2009. Přeložili: M. Hauser, M. Váňa. ISBN 978-80-7298-267-7, Pojem osvícenství, s. 17-53

znamenat pokrok štěstí.⁴ Na významu nabývá i vzdělání, které se stává dostupnější a má větší měrou než kdy dříve umožnit emancipaci jednotlivce ve společnosti a zvětšit možnosti sociální dynamiky.

Osmnácté století bylo také obdobím, které zrodilo ekonomickou doktrínu kapitalismu. Tato doktrína je podložena klasickými díly Bernarda Mandevilla a především Adama Smithe a jeho opus magnum *Bohatství národů*. Kniha, která položila základy systému, který přetrval až do současnosti. Důležitým bodem je i změna přístupu k práci, která je patrná u Locka. U něj se „rýsuje zásadní, filosofické překonání typického středověkého (i starověkého!) spojení práce s bídou, utrpením, chudobou a námahou, spolu s překonáním theologického pojetí práce jako trestu za biblický pád.“⁵ Práce nyní získává smysl jako hodnota, která je spojována s pílí, úspěchem, užitkem, štěstím i radostí. Láska k majetku jako výsledku práce se stává motorem společnosti. Hospodářský zájem, který je nyní nově označován jako rozumný a přirozený, se vyvíjí v klíčový pojem a dostává se do centra sociálně historické teorie.⁶

V osmnáctém století se přestává akcentovat ziskuchtivost jako něco nepatřičného a získává pozitivní náboj. Nejen v duchu Smithovy proklamace o neviditelné ruce trhu dochází k uvolňování státních regulací ekonomiky a naděje se upínají k samoregulaci systému. Ta má přispívat k větší efektivnosti, a tedy většímu blahobytu. A všeobecný blahobyt má plnit funkci garanta mírového stavu. Nikoli naopak, kdy je dlouhodobý mír předpokladem blahobytu. Vládne přesvědčení, že při všeobecném dostatku již není důvodu k vedení válek. Již zde lze tedy hledat prameny názoru, který svazuje samoregulaci s ideou pokroku.⁷ Tedy momentu, který je i přes keynesiánské snahy většinou považován za platný. Zároveň však, jak připomíná Loewenstein⁸, ještě chyběly předpoklady dynamiky společenského růstu, a tak se hlavní pozornost zaměřila na emancipaci v duchovní oblasti. „Veřejnost unášená vzrůstající vlnou časopisů, patriotických a čtenářských spolků se tak učila dívat se na perspektivu zdokonalování, umožněnou vzděláním, jako na zdánlivě přirozenou, evidentní cestu dalšího rozvoje civilizace.“⁹ Dle Loewensteina se jednalo o

---

⁴ LOEWENSTEIN, Bedřich. *Projekt moderny*. Praha: Oikoymenh, 1995. Přeložili: Robert a Dana Kalivodovi. ISBN 80-238-0474-X, s. 110-113

⁵ Loewenstein, B., *Projekt moderny*, s. 161

⁶ Loewenstein, B., *Projekt moderny*, s. 162

⁷ Loewenstein, B., *Projekt moderny*, s. 127

⁸ Loewenstein, B., *Projekt moderny*, s. 128

⁹ Loewenstein, B., *Projekt moderny*, s. 129

první moment v historii lidstva, kdy došlo ke sjednocení lidských přání a nadějí. Zákony občanské společnosti mají být prosazovány po úvaze a tedy vědomě, v čemž má hlavní roli sehrát politická moc, která má svými příkazy vytvořit předpoklady pro působení přirozeného řádu.¹⁰

Tyto postoje nevyhnutelně implikují jistou míru utopičnosti. Předkládaný recept na zajištění pokroku a blahobytu byl až příliš jednoduchý a zavdával pohnutky pro idealizaci a vytváření utopických představ. Loewenstein k tomu říká: „Obrovský úspěch utopií ukazuje však také na konvergenci hodnot mezi světem utopie a osvětleným publikem.“¹¹ A dodává, že dochází k přenášení ideálu do budoucnosti. Tento ideál jakožto *causa finalis* je zaměňován s aktuální *causa efficiens*.¹² Důvěra ve spásné směřování současnosti, které ústí do blažené budoucnosti, nemohla být o mnoho větší.

Viděli jsme, jak úzce je spojen kapitalismus a idea pokroku. Od nich nelze oddělit ani technologickou inovaci, která má být prostředníkem onoho pokroku. Vztahy kapitalismu a technologie jsou podstatné pro uchopení celé situace, ale blíže se jim budu věnovat v jednom z následujících oddílů. Nyní zaměřím svou pozornost k dalším moderním fenoménům, jak je pozoruje Anthony Giddens¹³. Ten si narozdíl od Loewensteina všimá charakteristik, které jsou většinou plně pozorovatelné až v pozdější fázi moderny. A díky tomu by měly napomoci k rozhodnutí jedné z hlavních otázek. A sice nakolik je změna mezi modernou a postmodernou rupturou či spíše postupnou genezí.

Giddens konstatuje, že pro správné pochopení postmoderny je třeba nejprve řádně uchopit modernu. Přestože jeho pojetí postmoderny míří k jiným cílům než tato práce, tak jeho postřehy z období moderny jsou faktické povahy, a proto nesoulad následných spekulací nepovažuji za problém. Nejprve je třeba konstatovat, že mezi uspořádáním tradičním, předmoderním a moderním není jasná kontinuita. Naopak tento přechod s sebou nese několik diskontinuit specifických pro moderní dobu. Giddens nachází tři charakteristické momenty těchto diskontinuit, které odlišují moderní instituce od institucí tradičních.¹⁴ Prvním z nich je rytmus změny. Přestože ke změnám docházelo samozřejmě i

---

¹⁰ Loewenstein, B., *Projekt moderny*, s. 131

¹¹ Loewenstein, B., *Projekt moderny*, s. 144

¹² Loewenstein, B., *Projekt moderny*, s. 145

¹³ GIDDENS, Anthony. *Důsledky modernity*. Praha: SLON, 2003. Přeložil: Karel Müller. ISBN 80-86429-15-6

¹⁴ Giddens, A., *Důsledky modernity*, s. 15

před nástupem modernity, tak v jejím rámci je dynamika změn nesrovnatelně rychlejší než dříve. Dynamika, která je patrná nejen v oblasti technologické, ale i sociální, a zřetelná je i v prudkém nárůstu objemu vědění. To poukazuje k další diskontinuitě jako rozsahu změny, která má nyní tendenci zasahovat mnohem větší množství sfér života než dříve. Dochází k nárůstu vzájemných souvislostí, zvyšuje se provázanost oblastí života. Dalším faktem je, že se objevují oblasti a instituce zcela nové, které nelze nalézt v předcházející epoše. A to v oblastech jako politický systém národního státu, výroba a její využití nerostných zdrojů energie a také moderní města.

Došlo také ke změně vnímání času, a to v různých ohledech. Vynálezy dopravních prostředků zkracovaly dopravní časy. Vynález mechanických hodin zase vymanil měření času z přírodních daností a spolu s dopravními prostředky zrušil tradiční vztah času a prostoru. To ústí v sociální organizaci času, tedy časově pravidelné sociální jevy. Stejně jako se čas oddělil od svých přírodních manifestací v otázce svého měření, tak se oddělil prostor od své místní povahy, geografické situovanosti. Prostor se oddělil od místa a stal se relativně univerzálním.¹⁵

Změny ve vnímání času a prostoru jsou předstupněm pro racionalizovanou organizaci, stejně jako pro moderní historicitu, tedy vnímání historie, které má pomáhat formovat současnost a budoucnost. Význam historicity lze hledat v tom, že se přítomnost v nevyhovujících bodech rozchází s historickými archetypy. Změny ve vnímání času a prostoru hrají podstatnou roli v tom, co Giddens označuje jako vyvázání, tedy „vytržení sociálních vztahů z místních kontextů interakce a jejich restrukturuaci v neomezených časových rozpětích.“¹⁶ Tento fakt dále úzce souvisí s pojetím tvrzení a přesvědčení. Ty byly v tradičních společnostech konstruovány s ohledem na minulost. Vycházely z ní a strana minulosti byla vždy významnější než strana budoucnosti. Tvrzení se zakládala pouze na tradici, případně na její reinterpetaci, minulost měla rozhodující slovo. Teprve moderna přichází s racionálními tvrzeními, které nevycházejí z tradice, ale z reflexe racionality. Reflexivita se usídlila v samé základně systému a jeho reprodukce. Moment, který je podstatný nejen k pokroku vědeckých objevů, ale který bude také blíže probrán v souvislosti s Lyotardovou teorií legitimizačních příběhů vědění.

---

¹⁵ Giddens, A., *Důsledky modernity*, s. 23-26

¹⁶ Giddens, A., *Důsledky modernity*, s. 26

Trochu jinou optikou než Giddens, ale mnohem spíše komplementární než kontradiktorickou, pohlíží na modernitu Bauman. Modernitu vidí jako obraz světa, který je vystavený snaze o jeho správu, administraci a vyzdvihuje tři momenty typické pro modernu,¹⁷ momenty, které jsou vysloveně či nevysloveně přítomny ve velkých projektech moderny a jsou jim společné. Prvním z nich je, že svět byl považován za celek, totalitu. To znamená, že svět již obsahuje vše potřebné pro své přetrvání a to, co neobsahuje, je ze své podstaty zbytné. Světu jako celku za druhé náleží fakt, že je ve svém průběhu spojitý. Ideálně tedy neobsahuje žádné vnitřní rozpory a lze jej popisovat čistě mechanickými funkcemi. V případě, že se rozpor objeví, má systém schopnost jej odstranit. Toho má dosahovat díky jednoznačnému návodu a představě, jak dospívat do žádoucího stavu, stejně jako díky společenskému průniku shody na základní hodnotové orientaci a principech, které jsou nezbytné pro zachování celku. Různorodým činnostem, tak měla moderna být schopna určit jejich místo v celku, integrovat je a využít pro vzájemný prospěch. Socializace je pak momentem, který do soukolí celku začleňuje jednotlivce. Úspěch moderních projektů s sebou měl nést vyvrcholení v podobě dosažení ideálního stavu. Takovéto pojetí implikuje specifickou povahu času. Ten je kumulativní, což znamená, že proběhlé události mají vliv na události nadcházející a omezují možnosti budoucího vývoje. Omezují soubor potenciálních událostí. Díky kumulativnímu pojetí času je pak možno pohlízet na události jako na příčky žebříku, jako na postupné kroky realizace projektu. Idea završení projektu prozrazuje, že se jedná o čas finální. Počítá tedy s tím, že se dostaneme do bodu, který lze označit jako konec historie. Do bodu, kde již nebude přechodů do další fáze. S tím velmi úzce souvisí i orientovanost moderního času na budoucnost, v níž spatřuje příslib realizace ideálů projektu.

2.1.3 Moderna jako možnost úběžnice

Co je pro uchopení moderny v této práci podstatné, je fakt, že umožňovala vytvořit velký projekt, ideologii, ke které je možno vést úběžnici takřka z jakékoli oblasti života a vyložit tuto oblast z perspektivy onoho velkého projektu. Tento velký projekt podstatně strukturuje vědění, umožňuje rozlišovat mezi "vysokým" a "nízkým" a to nejen v oblasti umění, ale většinou i v praktickém životě. Koncept osvícenské emancipace, stejně jako koncept Marxův jsou ve svých východiscích fakticky podporovány stávající situací.

---

¹⁷ BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: SLON, 1995. Přeložil: Miloslav Petrušek. ISBN 80-85850-12-5, s. 10-13

Důvěra v osvícenství je podporována jeho úspěchy, které byly zřetelné v každodenním životě. Možnost vytvořit úběžnici navíc vypovídá o konvergenci hodnot, jak jsme na ni narazily u Loewensteina. Nejen v rámci Hegelovy dialektiky lze mluvit o duchu doby, který považoval racionalitu za shodnou s vnějším světem. Je to shodnost, pomocí které Marx předpovídal nevyhnutelnost revoluce proletariátu. Shodnost, kterou se snažilo osvícenství emancipovat člověka ze spárů přírody a radikálně zlepšit jeho život. Shodnost, kterou předpokládala Hegelova dialektika a která byla jejím definitivním cílem.

Prosazovaná shoda přírody s rozumem měla oporu v podobě faktického úspěchu projektů založených na tomto předpokladu. Shoda, kterou v této podobě sdílí osvícenský projekt s Hegelem, ačkoli vyvozují různé důsledky. Totalita rozumu ve vztahu k vnějšímu světu však nebyla ničím jiným, než nerozpoznaným spletením rozumu s vědecky iracionálním momentem, s mýtem.¹⁸ V pojmech dialektiky lze modernu považovat za tezi rozumu, která byla konfrontována s antitezí v podobě hrůz světových válek. Následná syntéza je poté rozum, který si je vědom svých hranic, rozum bez nároku na totalitu vzhledem k většímu světu. Tento proces je popisovaný Lyotardem jako delegitimizace velkých vyprávění.

Skutečnost, že moderna umožňovala vytvořit a prosadit projekt s úběžnicí k jednotě zahrnující celek světa, však neznamená, že takováto snaha musela být přítomna v každém myslitelském výkonu. Moje teze je taková, že moderna umožňovala jejich vznik a uznání. Že se posléze tyto projekty staly jedním z hlavních myšlenkových dědictví moderny nelze považovat za čistě kontingentní, nicméně ani za nutné.

Zatím byla v souvislosti s velkými vyprávěními řeč o osvícenském projektu, Hegelovi, Marxovi, ale bližší pohled ukazuje, že moderní tendence k uchopení světa či společnosti jako celku jsou patrné i jinde. Vzhledem k časovému rozpětí moderny vedle sebe lze postavit, pokud jde o celek, takové postavy jako je Johann Fichte, Friedrich Schelling a Talcott Parsons. Nechci nikterak srovnávat úvahy těchto myslitelů, ale je u nich minimálně patrná alespoň jedna věc. Úběžnicí jejich úvah je celek. Celek, který není pouhým úhrnem částí, ale zakládá jednotu. Tato jednotu však není pouhou náhodnou shodou v myšlení různých postav moderní doby, ale je předpokladem tohoto myšlení. Těžko si představit systémy zmíněných myslitelů bez předpokladu, že svět či společnost považují ze sjednocený či sjednotitelný. Předpokládají svět, ke kterému lze minimálně

---

¹⁸ Adorno, T. Horkheimer, M. *Dialektika osvícenství*. s. 22-25

v rámci jeho možností vést úběžnici celku. Celek a jeho popis, stejně jako předpoklad jeho dosažitelnosti, jsou příznaky moderního myšlení.

2.2 Legitimizace a delegitimizace velkých vyprávění

Proces legitimizace a delegitimizace si klade za cíl popsat způsob, jakým se legitimizovalo vědění v tradiční, moderní a postmoderní společnosti. Ukazuje, jakým způsobem se ustavovalo to, co bylo považováno za vědění, a tím ukazuje i ke statutu vědění ve společnosti. Jedná se o jeden z klíčových momentů přechodu mezi modernou a postmodernou. Přechod, jeho příčiny, charakter a vliv jsou hlavními oblastmi této práce. V otázce legitimizace a delegitimizace vědění mne na tomto místě bude zajímat přechod od tradičního vědění k modernímu a následná ztráta legitimacy moderního vědění. Charakteru postmoderního vědění bude věnován oddíl o informaci, stejně jako oddíl o proměnách vzdělanosti. Textově mi nyní bude oporou především Lyotardův programový spis *O postmodernismu* a ke vztahu tradičního a moderního připojím i pár poznámek z Giddense.¹⁹

K lepšímu pochopení své metody Lyotard postuluje dvě východiska. První je, že řečové akty se ve všech svých podobách podobají zápasu hráčů při hře v šachy. Každý z hráčů provádí určité tahy. A tyto tahy, což je druhé východisko, utvářejí společenskou vazbu. Tyto řečové tahy mají platnost ve všech třech legitimizačních fázích, které Lyotard uvádí, a jsou pro Lyotarda metodou, jak zkoumat vývoj vztahů v rámci legitimizačních procesů vědění. Vědění není pouze věda, ale i množství nevědeckých příběhů jako jsou například vyprávění. A pro narativní formu legitimizace je nevědecké vědění ústřední. Vědění, které se legitimizuje narativní formou, Lyotard označuje jako tradiční a rozpoznává vyprávění jako ústřední metodu jeho legitimizace. Tato vyprávění pak sama určují, co lze označit za dobré a špatné, úspěch a neúspěch, integrují do sebe nové poznatky, stejně jako určují kompetence. Narozdíl od dnešní vědy se v tradičním vědění mísí denotativní výpovědi s preskriptivními a jinými.

Tedy tradiční vědění ve svém rámci připouští pluralitu řečových her. Podstatné je také to, že spolu s vyprávěnými příběhy se předává i soubor pragmatických pravidel, která určují společenskou vazbu. V souvislosti tradičních společenství zavádí Anthony Giddens

---

¹⁹ Giddens, A., *Důsledky modernity*, s. 93

rozlišení mezi prostředím důvěry a prostředím rizika. Prostředí důvěry je založené na známosti, srozumitelnosti a jistotě, a sdílí tedy mnohé vlastnosti s tradičním věděním. Prostředí bezpečí obsahuje stabilní sociální vazby, které ukotvují člověka ve společenství, umožňují mu lépe se orientovat v čase a prostoru. Tyto vztahy jsou realizovány v komunitě, která vystupuje jako místo známosti. Místo, kde jsou realizovány sociální vztahy. Podstatné je, že tyto vztahy jsou realizovány lokálně, nedochází k rozpojení času a prostoru, které se projevují v pozdní moderně i postmoderně. Prvkem tradičního věděním a prostředím jistoty je náboženská kosmologie „jako způsoby víry a rituální praxe poskytující interpretaci lidského života a přírody naplněnou prozřetelností.“²⁰ Čtvrtým prvkem prostředí důvěry je tradice, která funguje jako prostředek spojující přítomnost s budoucností, která ve své orientaci vychází z minulosti. To je tedy prostředí, v kterém se pohybuje tradiční věděním.

Vědecké myšlení, jak se ustavuje v moderně, je nuceno dodržovat minimálně dvě pravidla. Prvním z nich je, že pokud jsem schopen podat důkaz určitého jevu, tak je přípustné se domnívat, že realita odpovídá tomu, co tvrdím. Pravidlem druhým je, že se ke zkoumanému objektu nemohou vztahovat vzájemně nekonzistentní nebo protichůdné argumenty. Tato pravidla vědě dodávají statut, který nelze odvodit z narativní podoby legitimizace, jelikož ta se legitimizuje sama v sobě, zatímco věda stojící na těchto pravidlech se chce z legitimizace narativem vymanit. A právě absence narativní legitimizace ji odlišuje od předchozích narativních kultur. Její vnitřní pravidla ji na rozdíl od pravidel narativity nelegitimizují. Věděním se, minimálně do doby než dospělo do pozitivistické fáze svého vývoje, otevřeně či skrytě uchýlovalo k procedurám narativního věděním. Lyotard nevyklučuje, že uchýlování se k narativnosti je pro vědu nevyhnutelné, ale minimálně se dnes formy tohoto uchýlování mohou lišit: „(...) všelijaká zdánlivě zastaralá (narativní, JŠ) řešení problému legitimizace nejsou zastaralými principiálně, nýbrž jedinečným způsobem svého vyjádření, že není důvodu k údivu, jestliže vidíme, jak v jiných formách přetrvávají dodnes.“²¹

Vědecký diskurz, aby stanovil pravidla pravdivosti uvnitř sebe sama, se v rámci narativního věděním uchýlil k diskurzu o podmínkách pravdivosti²². Tato tendence se výrazněji objevuje v osvícenství a to bez toho, že by se narozdíl od předešlých etap

---

²⁰ Giddens, A., *Důsledky modernity*, s. 93

²¹ Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 132

²² Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 133

odvolávala na transcendentní principy. Ani v osvícenství se však nezbavuje vědecké poznání svého narativního komplementu. Vědecké vědění nemůže nikdy vědět, že je oním pravým věděním, aniž by se uchýlovalo k vědění narativnímu, které je však zároveň vylučuje z okruhu pravého vědění. Narativní vědění není tělem vědeckého vědění, ale v narativitě je zakotvena úloha a možnosti vědy. Hlavní slovo zde má idea pokroku. V jeho zájmu dochází k hromadění znalostí a snaze o jejich aplikaci. Ale toto hromadění není vztaženo pouze na přírodu, ale i na společnost samu. Lid vede diskurz o podmínkách toho, co je v rámci společnosti pravdivé či přípustné stejně jako vedou vědci debatu o podmínkách pravdivosti ve vědě. Formou této debaty je rokování, prostředkem kumulativní nárůst vědomostí a cílem nárok na univerzální platnost.²³ A také v tom se liší společnost tradiční od své moderní podoby, která na sebe aplikuje operátory vědeckého myšlení. Principem, který společnost uvádí v pohyb není autolegitimizace vědy, ale tendence subjektu ke svobodě jako snaha spočívající v odstranění všech omezení, které mu brání, aby vládl sám sobě. Tento vztah, kdy si společnost sama dává pravidla, je vztahem vědění k jistému účelu, v němž má vědění charakter prostředku. Vědění o společnosti a subjektu má sloužit společnosti a subjektu ve snaze k dosahování cílů, které si subjektivně vytyčily. Společnost takto na sebe aplikuje technologie vládnutí, dodržování veřejného pořádku a podobně. Vědění a legitimizaci této skutečnosti čerpá z vědecko-emancipačního pohledu na společnost. Emancipační snahy osvícenství vyžadují, aby se i subjekt sám stal objektem v zájmu své cesty ke svobodě. Stejně tak může využít svých nástrojů, aby ukázal, že je tato snaha neúspěšná, nemusí tedy ztrácet svůj kritický osten.²⁴

Moderní legitimizace vědy neztrácí narativní charakter (který dle Lyotarda věda minimálně při prezentaci svých výsledků neztratila dodnes), ale aby zajistila pravidla vědeckého diskurzu, tak zavedla diskurz o těchto pravidlech.²⁵ Věda reflektovala sebe samu a tím se vymanila ze sevření pouze předávané a tedy nereflektované tradice. Rozdíl je i v tom, že lokální komunita již nefunguje jako místo stabilizace vztahů a místo ní nastupují abstraktní systémy. Vyvázání z časoprostorových určení si vynutilo potřebu získat jiný trvalý vztažný bod a abstraktní systémy získávají pozici jakožto vztažný bod orientace člověka ve světě. A na místo orientace tradice na minulost nastupuje vědecká orientace na budoucnost spojená s přesvědčením o jejím pozitivním vývoji.

---

²³ Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 134

²⁴ Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 141

²⁵ Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 133

Již několik desítek let však můžeme pozorovat, že narativní funkce velkých příběhů moderny dále nepůsobí. Přestože dohledání jednoznačných a úplných příčin není možné, tak lze konstatovat, že významnou roli sehrálo úzké sepětí vědy a techniky a vznik vědotechniky, která je schopná akcelarovat svůj vývoj jako nikdy předtím. To ve spojení s pozdní fází kapitalismu, který tuto akceleraci nejen podstatně usměrňuje, ale také dále popohání v ekonomicky perspektivních oblastech. To však nejsou jediné příčiny rozpadu velkých příběhů modernity. Příčiny je třeba hledat i uvnitř příběhů samých.²⁶

Jak již víme, velké příběhy modernity se legitimizovaly narativem, který sám spadl do předvědecké fáze. Nárok legitimizace přispívá k delegitimizaci tím, že do sebe včleňuje předpoklady, které v něm samém nejsou obhajitelné. V tomto bodě se Adorno s Lyotardem shodují. Příběh osvícenství je u Adorna již od svého počátku propleten s mýtem, avšak tváří se, že ho překonal. Stejně tak se u Lyotarda věda legitimizuje pomocí předvědeckých příběhů.²⁷ Propojení moderního projektu s tím, co se právě tento projekt snaží překonat, je nezbytné pro formulování cíle moderního projektu. Idea technologické emancipace je vložení lidského smyslu do vědeckého projektu, který nemůže sám sobě dát cíle, které vědu přesahují. Tento smysl je však vědě vnější, nepatří do ní. Ale proto, aby se mohl vědecký diskurz legitimně rozvíjet, musí do sebe tento moment včlenit. Osvícenské snahy takto upadají do ideologie.²⁸ Pozitivistická věda může popisovat tento svět, ale nemá vnitřní oprávnění k tomu, aby mohla na základě popisu předepisovat, jak by vypadat měl. Kognitivní popis neumožňuje praktický předpis. Oboje se řídí různými systémy pravidel a vědecký diskurz se stává jedním mezi jinými. Nemůže si podřídít diskurzy ostatní a osvícenský projekt takto selhává. Nebo lépe řečeno: podřízenost ostatních diskurzů diskurzu vědeckému již ztratila svou důvěryhodnost, Lyotard mluví o „vnitřní erozi principu legitimacy vědění“.²⁹ Legitimizační spletení vědy a mýtu/příběhu již nefunguje. Hybnou silou delegitimizace je právě požadavek legitimizace. To je zárodek delegitimizace v legitimizaci samé.³⁰ Fakt, který platí pro osvícenství, Hegela i Marxe, jejichž legitimizační nárok již ztratil svoji váhu a naléhavost. To Lyotard přičítá i prudkému rozvoji kapitalismu a technologie, který dokazuje, že věda v úzké souvislosti s technologií dnes nemá status nelegitimního podniku. O tom svědčí minimálně její bouřlivý

---

²⁶ Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 143

²⁷ Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 133

²⁸ Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 144

²⁹ Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 145

³⁰ Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 145

rozvoj, který by jinak byl jen těžko možný. Již se nemůže opírat o ukotvení v příběhu, který je vůči vědě jako takové vnější. Současná věda formulovala svá vlastní pravidla a žádá nás, abychom je přijali. Tato pravidla však nejsou zakotvena jinde než ve vzájemném konsensu partnerů. Princip univerzálního metajazyka se ukázal jako nemožný, a tak na jeho místo nastupuje pluralita konsensuálních axiomatik. Zde charakter moderní vědy a její sepětí s technologií a kapitalismem pouze takto naznačím, abych se k němu podrobněji dostal v jednom z následujících oddílů.

Osobně považuji za nezbytné ke třem principům delegitimizace, tedy erozi legitimačního principu, rozvoji technologie a kapitalismu, přidat ještě princip čtvrtý, kterým je dějinná zkušenost. Konkrétně zkušenost s dvěma světovými válkami. Zkušenost s odvrácenou stranou technologie, kterou si osvícenství nedostatečně připouštělo. Za nadějami lepších zítřků nevidělo potenciální hrozbu technologie v situaci, kdy bude využita k mocenským zájmům, ba co hůře stane nástrojem v rukách hrůzné ideologie. Fakt války a kruciólní postavení technologie, které se nejvýrazněji manifestovalo soutěží ve vývoji atomové bomby, nemohlo zůstat bez dopadu na vnímání spásné role technologie. Zjevně nedošlo k odvratu od technologického vývoje, ale lidstvo zaujalo mnohem obezřetnější stanovisko, než bylo to osvícenské.³¹ Lidstvo získalo kritický odstup k technologii, což nevyhnutelně znamenalo konec osvícenství v jeho emancipační snaze. Další dějinnou zkušeností, která rozvrátila přesvědčení o realizovatelnosti velkých projektů, je zkušenost s komunismem. Marxův příběh o emancipaci dělnické třídy a dosažení rovnostářské společnosti se sice praktické realizace dočkal až později, ale i díky tomu lze větší rozšíření komunismu po druhé světové válce a následný vývoj považovat za poslední záchvěv široce se prosazujícího moderního vyprávění. V tomto záchvěvu, s kterým máme bohatou zkušenost, se ukázalo pregnantní srovnání západní Evropy a Severní Ameriky, v kterých se postmoderní tendence projeví dříve, s násilně udržovaným moderním projektem. Sílicí ekonomické a sociální rozdíly mezi komunistickými a kapitalistickými zeměmi ukázaly neudržitelnost Marxova projektu v situaci, kdy je tento projekt konfrontován se situací společnosti, kterou považoval za chorobnou a nabízel na ni lék. Prohlubující se rozdíly vzbuzovaly občanský odpor, který byl potlačován bez demokratického mandátu. I komunistickým režim užíval vymožeností technologického pokroku a byl tak pomalu kontaminován technologiemi, které významně

---

³¹ Dalo by se argumentovat, že toto tvrzení je vyvráceno skutečností studené války. Nicméně právě studená válka manifestuje onu obezřetnost, která byla zaujata vzhledem k technologii. Zbrojení probíhalo pouze v duchu zastrašování a ani jedna ze stran nechtěla připustit skutečné nasazení svého zbrojního arzenálu.

přispěly k rozpadu moderny. Především informační technologie tak napomáhaly porovnat zdejší stav rozvoje se stavem, který panoval v západních zemích. Nakonec i komunistický projekt utrpěl erozi věrohodnosti a dospěl do fáze, kdy již nebyl této erozi schopen vzdorovat. Zároveň lze konstatovat, že v zemích, kde se komunismus prosadil jako státní doktrína, mohlo dojít ke skutečnému nástupu postmoderny až po smrti komunismu. Komunismus zadržoval nástup kapitalismu a občanského využití informační technologie jako jedny z podstatných principů geneze postmoderny, ale toto zadržování se ukázalo jako neudržitelné a i poslední široce přetrvávající velký projekt skončil.

Delegitimizace jde ruku v ruce s izolací informace. Tedy s procesem, kterým označují vytrhávání singulárního faktu či vědění z celkové souvislosti, kterou jim uděloval charakter velkých projektů moderny. Izolovaná informace již není jednoznačně propojitelná s celkovým komplexem vědění. Polem informace v její izolované podobě je pluralita. Delegitimizace a izolace informace se jako procesy vzájemně podporují, vyvěrají jeden z druhého. Delegitimizace otevřela pole informací a ta dále podporuje delegitimizaci. Proto se v dalším oddíle pokusím vypracovat pojem informace. Ten bude sloužit nejen k lepšímu uchopení procesu delegitimizace, ale i jako jeden ze základních momentů praxe postmoderny.

2.3 Informace

Vypracování pojmu informace si klade za úkol umožnit lepší uchopení přerodu mezi modernou a postmodernou. K tomuto přerodu nedochází najednou, ale lze jej datovat mezi lety 1945 až 1980. Rok 1945 odkazuje ke zmíněnému vytřízlivění a získání odstupu k technologickému pokroku. Rok 1980 je dle mého nositelem první větší vlny teoretizace postmoderny, která je nezanedbatelně podnícena vydáním Lyotardova nezáměrně programového spisu *O postmoderně*. A právě pomocí pojmu informace bych chtěl ukázat vytrhávání se z moderních tendencí a přechod k postmoderně. Moje metoda je však nespravedlivá v jednom základním ohledu. A sice v tom, že pojem informace již stojí na straně postmoderny, je objektem postmoderní praxe i teorie. Metoda tedy musí postupovat tak, že ukáže situaci, kdy již v daném ohledu převládá postmoderní model informace. Nicméně se budu snažit doplnit i moderní stranu sporu a ukázat odkud došlo k posunu do stávající fáze.

Jak jsem již zmínil, informace se v rámci své geneze do postmoderní podoby nejprve musela vymanit z celkové souvislosti vztahů. Vymanit se ze souvislostí velkých projektů s jejich totálním nárokem na skutečnost. S erozí velkých vyprávění dochází k izolování momentů spolu s tím, jak se stavba velkého projektu rozpadá. To je negativní aspekt izolace informace a tedy vzniku informace, jak s ní dnes zacházíme. Pozitivním činitelem izolačního procesu je podstatné zmnožení počtu zpráv, údajů, knih, časopisů, článků, krásné i odborné literatury. Toto zmnožení má svůj původ již v osvícenství, a je tedy aktivním činitelem již při erozi velkých vyprávění. Jde ruku v ruce se stupňováním základny vědění, která již není plně zvladatelná celkovými projekty. Se situací, kdy je věda sama, především fyzika první poloviny dvacátého století, nucena vzdát se svého nároku na celek, dochází k vnějšímu i vnitřnímu rozkladu velkých vyprávění. Vnitřní principy rozkladu lze hledat v nenaplněných nadějích, které byly jejich hlavním motorem a oporou, stejně jako v neudržitelnosti vnitřní konzistence jak ukazuje například Welsch u teoretické fyziky³². Kuhnova teorie vědeckých paradigmat může sloužit jako definitivní konec oprávněnosti nároku vědy na poznání objektivní pravdy o přírodě. Na místo poznání objektivních³³ zákonitostí nastupuje soupeření konkurenčních paradigmat. Cílem paradigmatu vědy je poskytnout co nejlepší explanační prostředky přírodních jevů, ale neschopnost paradigmatu vysvětlit všechny jevy, s kterými je konfrontováno, ústí v jeho opuštění a přechod k jinému paradigmatu s lepší možností popisu jevů. Místo nároku celkovosti nastoupilo přibližování se lepším možností popisu reality a to v mnoha velmi specializovaných odvětvích. Spolu se ztrátou nároku na celek se začíná izolovat informace, vypojuje se z celkového smyslu a ustavuje se jako informace, kterou předtím nebyla. Podstatný je i fakt, že spolu se zkracováním vzdáleností dochází k rozšiřování informačních horizontů. Generace, které byly v rámci vesnice omezeny na zprávy ze svého okolí či nanejvýše z oblasti státního celku, jsou nyní vystaveny informacím z exotických destinací, zprávám o údalostech, o kterých by se dříve nedozvěděli. Poměrně náhlé rozšíření horizontů pak má vliv na destabilizaci obrazu vnějšího světa. Tyto a dále popsané procesy nehrají roli jen v procesu izolace, ale i v následném procesu udržování či prohlubování izolovanosti, fragmentárnosti jednotlivých sdělení vzhledem k celkovému

---

³² WELSCH, Wolfgang. *Naše postmoderní moderna*. Praha: Zvon, 1994. Přeložili: Ivan Ozarčuk, Miroslav Petříček. ISBN 80-7113-104-0, s. 100

³³ Slovo „objektivní“ zde vystupuje v jisté tenzi, jelikož pojem paradigma modifikuje významové pole pojmu „objektivita“.

výkladu. Je to proces, který je schopen sebeaktualizace a v dnešní podobě nepotřebuje zásahů zvenčí k svému přežití, má schopnost sebezáchovy.

Tolik obecná konstrukce procesu izolace informace, který se technicky vzato kryje s procesem přechodu od moderny k postmoderně. Nyní se pokusím určit několik konkrétních příčin izolace informace. Ty z části vycházejí z tendencí přítomných v moderně, které jsou postupně intenzifikovány, a z části se jedná o fenomény typické pro pojem postmoderny, který předvedu v následujícím oddílu. Jednou z příčin, která má svůj původ v moderně, je zkracování vzdáleností. Zkracování vzdáleností, které přímo souvisí se zrychlováním zpravodajských toků. To znamená potřebu pružněji reagovat na přísun informací. Schopnost analyzovat příchozí zprávy a rychleji reagovat se stává důležitou nejen pro establishment, ale i pro běžného člověka snažícího se udržet si přehled o dění. Rychlejší přenos dat s sebou nese jejich větší množství. Mezi rychlostí a množstvím dat existuje úměra, která se projevuje ve zvyšujících se nárocích na recipienta. Důležitou roli hraje i všeobecné prohloubení znalostí a fakt, které jsou komunikovány. Věda ve svém postupu významně zvětšuje množství vědomostí. Zařazování většího množství aktuálních informací do jednoznačných komplexů velkých projektů je čím dál náročnější a působí jako erozivní moment. Tato eroze je však pupeční šňůrou spojena s ovíčenským projektem samým, jelikož je umožněna vzrůstající technologickou vyspělostí.

Na významu získává i moderní ztráta historicity, která je stupňováním rychlosti a množství informací podporována. V záplavě aktuálních fakt a teorií se také stupňovitě narušuje vztah k minulosti. Založení faktu v historii, jakožto opora jeho legitimacy se vytratila a podstatnou roli začíná hrát novost. Současnost se orientuje na sebe samu a budoucnost. Zrychlení informačních toků a snadnější možnosti přenosu informace se staly základem pro zmnožení těchto toků. Oficiální zdroje přestávají hrát rozhodující roli a otevírá se pole pro diskurzivní mnohost. Ta funguje jako základ rodící se postmoderny. V informačních kanálech se projevuje jejich zaměření a způsob vidění reality, jejich diskurzivita. Roli hraje společenské postavení toho, kdo informaci vysílá. Vládnoucí struktury se snaží udržet danou situaci, struktury opoziční se jí naopak snaží nabourat. Pro nevyhraněného recipienta dochází k diskurzivní nečitelnosti a je nucen vstřebávat zabarvené až protichůdné informace. Ty jsou díky tomu, že jsou vytrženy z osmyslujícího komplexu velkých příběhů náchylné k manipulaci. Podstatnou roli s ohledem na diskurzivní nečitelnost hraje i komodifikace informace, postavení informace do role uživatelského faktoru, investiční možnosti. Pokud bychom chtěli mluvit o hierarchii

informací, tak právě v tomto smyslu. Na vrcholu by tedy stály informace s ekonomicky uživatelným kapitálem nebo ty, které mají přímý vztah k možnosti výkonu mocenských funkcí. V rovině jednotlivce však určuje hierarchii informací především jeho subjektivní preference, zájmy, hodnotový žebříček a podobně. Samostatně tedy vyzdvihuje momenty z informační textury a uděluje jim hodnotu odvislou od jeho vlastní světonázorové orientace.

Nyní připojím několik obecných charakteristik informace. Je třeba mít na paměti, že se jedná o kategori epistemologickou, a proto má dopady především na sféru poznávání a vědění, jeho charakteru a využití. Zmnožení informací a informačních toků významně přispělo k jejich větší dostupnosti. Jestliže se dříve rozlišovalo mezi věděním vyšším a nižším, ušlechtilým a praktickým, tak toto rozdělení je dnes již většinou smazáno. Dostupnost informací nivelizovala takováto rozlišení a tím je zrušila. Informace nejen, že jsou dostupné, ale dokonce mezi sebou zápasí o naši pozornost. Ať už kvůli příjmům z reklam, nebo protože mají snahu nás přesvědčit. V tomto boji uspěje ten, kdo dokáže upoutat pozornost největšího množství lidí. Z toho potom plyne snaha o co největší senzaci, předstíraná novost a vyprávěné příběhy o nepostradatelnosti právě nabízené informace. Tato zájmová diskurzivní změť je následkem přístupnosti informačních zdrojů a klade zcela nové nároky na recipienta. Ten nyní musí nejen informaci zaznamenat, ale zároveň se pokusit dékodovat její diskurzivní logiku k tomu, aby k ní byl schopen zaujmout patřičný přístup. Svoboda, kterou takto získáváme, nás zároveň nutí sledovat praktiky, kterými můžeme být manipulováni. Zvýšené nároky působí jako výzva k adekvátnímu uchopení situace. Výzva, která může být naplněna, ale zároveň rozšíření manipulativních technik dává najevo, že jsou úspěšné, mnoho lidí podlehe jejich myšlenkově nenáročné interpretaci reality. Jejich síla je v tom, že zbavují člověka odpovědnosti za vlastní myšlení a nechají ho konzumovat zprávy o nejnovějších senzácích, čímž zároveň amputují jeho schopnost samostatně uvažovat a přebírat zodpovědnost. Zřeknutí se zodpovědnosti za svébytné prožívání a vnímání světa je zároveň motorem i důsledkem manipulace s informacemi. Svoboda informací si vybírá svou daň tím, že ne každý dostojí nárokům informační autonomie.

Podstatnou součástí informace je vlastnost, kterou označuji jako mediační charakter. Tento mediační charakter není totožný s žádným konkrétním médiem, ale je pokladem, který určuje charakter výpovědi, s kterým posléze média ve formě televize, rozhlasu a podobně pracují. Informace jakožto mediační forma nastavuje určité limity svému obsahu.

Zároveň jsou však tyto limity natolik volné, aby identické sdělení mohlo být šířeno v mnoha různých podobách, jejichž krajní pozice mohou být dokonce kontradiktorické. Média tak hledají právě limity informace, aby odhalila limitní možnosti mediace a varianty konfigurace vzhledem k obsahu sdělení a jeho zamýšlenému působení. Volnost mediačních limitů informace otevírá prostor pro možnost diskurzivní plurality. Různost obsažená v různosti záměrů využívá otevřeného pole diskurzivní plurality.

Zjevnou slabinou mého modelu zároveň je, že pro obecnost myšlenek nejsem schopen podat přesnou pozitivní definici toho, co informace vlastně je. Definice kruhem, která říká, že informace je modus komunikace v postmoderně a postmoderna je doba, která je rozpoznatelná tím, že v ní převládá informace jako modus komunikace, zjevně porozumění nepřispěje. Nezbyvá mi než vymezit informaci negativně vůči moderně a pozitivně určit hlavní znaky, které tvoří její výraz, ale cokoli by se skrývalo za komplexem vlastností, zůstává nepřístupno. Nicméně to je v našem kontextu pozitivní zjištění, jelikož postmoderna se zřekla esencialismu a stejně tak je marný pokus snažit se dohledat něco, co lze označit za esenci informace. Zřekneme-li se takovýchto soudů a spokojíme se s tím, co je nám zjevné, tak lze s jistou dávkou obezřetnosti říci, že informací je v tomto pojednání sdělení, které nelze jednoznačně zařadit do přediva vztahů výkladu vnějšího světa. Není tak pouze nějakou zprávou, ale jako informační lze označit způsob, jakým jsou zprávy vysílány i vstřebávány. Informace je v tomto ohledu způsobem, jakým je nám sdělení dáváno a jak jej vnímáme. Je to epistemologické pozadí dneška.

Ona informační svoboda či demokracie však není pouze na straně recipienta, ale zcela nově se objevuje i možnosti stát se producentem informace. To je moment, který v moderně nebyl myslitelný mimo nejbližší okolí jednotlivce. Nyní mohou názory takového producenta mít prostorově mnohem větší dopad. Tento fakt však dále prohlubuje nejen diskurzivní nečitelnost informačních kanálů, ale také dramaticky zmnožuje množství vyprodukovaných informací, s kterými jsme nuceni se vyrovnat. Stejně jako ve vědě dochází i v názorové oblasti často ke specializaci. To co vnímáme jako realitu, se rozpadá do většího počtu těžko zpětně spojitelných částí. Čelíme fragmentarizaci, které dříve bránila zastřešující idea velkého projektu. Svět se rozpadá do disparátních oblastí, kterými se zabývají specialisté, a stává se nemožným vyextrahovat celkový smysl. Zkušenost, která je pro jednoho ztrátou a pro druhého ziskem. Nabízí se tedy otázka, co číst, abychom rozuměli tomuto světu, jaké informace vstřebávat? V situaci, kdy již nikdo se vši vážností a skutečným nárokem nemůže vydávat svůj světonázor za

jediný opravdový, jsme sami nuceni k vytváření přiznaně subjektivního názoru. A tento názor je ve faktické rovině významně ovlivňován výběrem informačních kanálů. Získali jsme svobodu a je třeba prokázat zodpovědnost.

Pokud uvažuji o informaci, tak ji předestírám jako model, jakožto modelovou informaci, která není naplněna konkrétním obsahem, ale do níž je dosaditelný. Je to model, který slouží k uchopení procesů, které se odehrály v rámci přechodu od moderny k postmoderně. Ve stejném duchu lze uchopit i Lyotardovy velké příběhy, jejichž konec a rozpad do mikronarací poněkud jiným způsobem popisuje ten samý proces. Zároveň mají oba modely faktické podloží a mnoho styčných bodů. Dokonce lze s jistou nadsázkou tvrdit, že se modelem informace a procesem její izolace snažím vyplnit místa, která Lyotard ponechal volná tím, že konstatoval rozpad velkých příběhů, aniž by popsal průběh tohoto rozpadu. To je však pouze varianta interpretace tohoto modelu, u něhož je podstatný právě ten fakt, že se jedná o model, čímž zároveň přiznává, že si neklade za cíl dohledat všechny reálně působící činitele a jejich vzájemnou korelaci.

2.4 Postmoderna

Z tvrzení, že velké vyprávění je modelem moderny a informace je modelem postmoderny, rezultuje několik podstatných konstatování. Struktury velkých vyprávění, z kterých se daly vést úběžnice k aktuálnímu stavu světa, se rozpadly. Aktuální stav světa měl své místo v následnosti kroků realizace velkého projektu, čímž se dala osvětlit a odůvodnit faktická povaha přítomnosti. S rozpadem důvěryhodnosti rajského završení velkých projektů a tedy jejich neudržitelnosti, se ztratila i možnost rýsovat úběžnici mezi stavem velkého projektu a přítomným stavem světa. Postmoderna nejen, že přestala na tyto projekty věřit, ale rozpad jejich důvěryhodnosti vyústil v odmítnutí jejich východisek i způsobů dosahování vytyčených cílů. Cíl jako takový je stále lákavý, ale je radikálně zpochybněna jeho dosažitelnost.

Informace, jakožto faktický způsob přenosu údajů a hodnocení jejich role pro celek, se nepodepsala nejen na rozpadu moderní důvěryhodnosti, ale zároveň zapřičiňuje, že se k nim v úhrnu nemáme tendenci vracet a snažit se je znovu a lépe vybudovat. Spolu s působením informace se totiž mění i způsoby našeho vnímání. Ve zrychlené době není čas na dlouhé příběhy, ale pouze na rychlé spravení o stavu věcí. Zpravodajské služby jsou pod tlakem svých čtenářů, diváků nuceny zkracovat délku příspěvků, aby neztratily těkavou

pozornost odběratele informací. Být informován znamená znát fakta o nejnovějším vývoji v několika disparátních oblastech života. Oblastech, které postaveny vedle sebe popisují každá specifickou oblast. Pokud je postavíme vedle sebe, tak jen složitě budeme hledat vzájemné souvislosti, z kterých by se dal odečíst celkový obraz. Postmoderna byla nucena si uvědomit, že moderní celek byl mnohem spíše umělým konstruktem než reálným uchopením komplexnosti světa. Fragmentarizace není selháním. Je to fakt, který se zastánci moderny snaží jako selhání líčit a zastánci postmoderny se snaží předvést jeho pozitivní momenty.

To ukazuje jednak na pluralitu názorů a zároveň na nejednoznačnost postmoderny vzhledem k moderně. Postmoderna není samolibý projekt a ve svém vzniku je podmíněna. Není projektem s nadčasovými příčinami, ale faktem, který má své zárodečné momenty v moderně samé. Má teze zní, že postmoderna se zrodila z úspěchu i neúspěchu moderny. To se projevuje v přetrvávání a vyhocení některých moderních fenoménů, stejně jako v odmítnutí některých jiných momentů. K momentům moderny, jejichž faktický úspěch stál u zrodu postmoderny, lze počítat kapitalismus a technologický rozvoj. Technologie, která měla být prostředkem úspěchu moderního projektu, byla zbavena své spásonosné funkce. Zbavení technologie této funkce je dle mého nepodstatnějším neúspěchem moderny, který je zapříčiněn již zmíněným využitím technologie k válečným účelům, čímž se rozplynula aureola její spasitelské role a lidstvo k technologii získalo nezbytný odstup, uvědomilo si její hodnotovou neutralitu a instrumentalitu. Přerod z moderny do postmoderny je tedy způsoben radikalizací některých moderních tendencí stejně jako opuštěním jiných. Postmoderna se nevyznačuje tím, že by oproti moderně vyměnila celý svůj obsah. Naopak mnohým moderním obsahům vděčí za svůj zrod. Co se však změnilo podstatně, je pole, v kterém se tyto obsahy vyskytují.

Za změnu pole však nejsou zodpovědné ryze nové fenomény. Pole proměnily sami konstituenti moderního pole ve své radikalizované podobě. Úspěch moderních tendencí přetvořil pole, v němž měly realizovat svůj úspěch. Toto nové postmoderní pole však již neumožňuje uspět záměrům, které byly určující pro pole moderní. Pole postmoderny obsahuje nejen typicky postmoderní fenomény, ale i fenomény typicky moderní, které přispěly k jeho konstituci. Obsah postmoderního pole nám tak může říci mnoho o charakteru postmoderny stejně jako o charakteru přechodu. Celou věc lze ilustrovat na analýzách Baumana a Giddense, které sice vycházejí primárně ze sociologie, ale mají filosofickou relevanci. Jejich výběr pro tuto práci nebyl náhodný. Postřehy, kterými

popisovali modernu, totiž doznaly zcela rozdílných osudů. Zatímco Giddensovi struktury, které určoval jako výdobytek moderny, přetrvávají ve své radikalizované podobě, tak naopak Baumanovi konstitutivní momenty moderny již nejsou v dnešním světě dohledatelné. Nejprve k Baumanovi.

Ten konstatuje, že s nástupem postmoderny již není síla, která by dokázala udržet a prosadit velký projekt s jeho nárokem univerzality a totality³⁴. Schází síla, která by dokázala napravit či zadržet erozi důvěryhodnosti. Totalita světa, který s sebou nesla optika správy, se rozpadla spolu s touto optikou. Stejně tak se rozpadla spjitost moderního světa. Ta má podobu fragmentarizace a přiznané nesouměřitelnosti. A nepřežily ani časové charakteristiky moderního myšlení: kumulativnost, orientovanost i finalita již nejsou v našem vnímání času přítomné ve své tehdejší podobě. Kumulativnost významně oslabila a spásná orientovanost na budoucnost spojená s finalitou se ztratila zcela. Kumulativnost a finalita se chovají jako v situaci, kdy svět již skutečně dospěl do oné vysněné fáze. Svět již o sobě neuvažuje jako o projektu, ale to neznamená, že došlo k úspěšné realizaci moderních projektů. Došlo ke zvláštnímu momentu, kdy se moderní ideály nenaplnily, ale přesto jsou zde přítomné indikátory, které měly právě toto naplnění ohlašovat. Tohoto paradoxního postavení postmoderny vůči moderně si všímá i Bauman, když píše: „Postmoderní kritika záměrů modernity je tedy poněkud paradoxně, byť ne tak zcela paradoxně, konečným triumfem moderního ducha. Poslední bariéra stojící před kritickým rozumem, jíž bylo jediné stále ještě nezesvětštěné *sacrum* – budoucí království Rozumu, ustoupila nakonec pod náporom hubitelů iluzí. Pod palbou kanónů odlitých k ničení iluzí se dnes ocitly ty iluze, v jejichž jménu byly kanóny odlity...“³⁵ Bauman tedy konstatuje, že došlo k naplnění moderních ideálů, ale ve zcela jiném poli než bylo zamýšleno. Otázku nakolik to znamená skutečné dosažení moderních ideálů, nechám otevřenou.

Giddens ve své charakterizaci moderny vychází z momentů, které postmoderna neopustila, ale naopak se v ní dočkaly radikalizace. Tempo a rozsah změn, které odlišovaly tradiční společnost od moderní, nebyly způsobeny pouze akcelerací, ale významnou proměnou oblastí, kterých se tyto změny dotýkaly. V postmoderně došlo k ještě větší radikalizaci rychlosti a rozsahu proměny, ale lze konstatovat, že v charakteru těchto změn lze vysledovat mnohem větší kontinuitu v přechodu od moderny k postmoderně, než při přechodu od tradiční společnosti k moderní. Oddělení času od meteorologických jevů a

---

³⁴ Bauman, Z., *Úvahy o postmoderní době*, s. 14

³⁵ Bauman, Z., *Úvahy o postmoderní době*, s. 17

sociální organizace času jsou jevy postmoderně natolik inherentní, že už si lidé v postmoderně ani neuvědomuje reálný charakter tradičního uspořádání. Ještě patrnější je to při pohledu na odpoutání prostoru od místa. Zkracování vzdáleností je stále výraznější a informační zkrácení vzdáleností je nyní v podstatě totální, informace jsou takřka synchronní s událostmi, které popisují. Jak Bauman, tak Giddens se tedy nakonec shodnou (a rozhodně nejsou sami, viz Welsch níže), že v postmoderně dochází k realizaci některých moderních ideálů, k čemuž přispívá významný rozvoj původně moderních prostředků. Zajímavý je i fakt, že Giddens nepovažuje postmodernu za nic jiného než radikalizovanou modernu. Bauman naopak akcentuje specifičnost postmoderny a přiznává ji svébytnou existenci. A za Welsche mluví název jeho knihy: Naše postmoderní moderna. A minimálně první dva názorové tábory obsahují mnohem širší spektrum myslitelů, jejichž pozice byly pravděpodobně nejpregnantněji konfrontovány ve sporu mezi Lyotardem a Habermasem. Přestože se všichni shodnou v tom, že moderní prvky hrají pro genezi i rozvoj postmoderny podstatnou roli, tak každý jinak hodnotí dobu, kterou zrodily. Naše aktuální přítomnost v poli postmoderny, absence odstupů, tedy neumožňuje jednoznačné hodnocení její povahy. To je ostatně fakt, který je přítomen v samém kořeni postmoderny. Postmoderna není záležitostí doktríny, ale osobního přesvědčení.

Musím však upřesnit vztah postmoderny k velkým projektům. Souhlasím s nemožností realizace emancipačních projektů, kterým schází nejen síla, která by je dokázala prosadit, ale také ztratily všeobecnou věrohodnost. Nicméně jsem přesvědčen, že možnost široce úběžných projektů zde stále je, byť jsou jiné povahy. Takovýto projekt v postmoderně již nemá ambice dosažení zítřků, které jsou vzhledem ke stávající situaci kvalitativně diskontinuitní, ale cílí pouze k udržitelnosti přítomného stavu v mezích kontinuálního rozvoje. Archetypálním případem takového projektu je ekologie. Ta neslibuje lepší zítřky, ale apeluje na dodržování ekologických zásad, abychom mohli kontinuálně pokračovat ve stávajícím způsobu života, byť s jistými omezeními či změnami. To je moment, který je opět velmi zajímavý ve vztahu k modernímu myšlení, které chtělo dosáhnout stavu, kdy již nebude emancipačních projektů zapotřebí. Zároveň se domnívám, že úspěch emancipačního projektu s sebou měl nést samoregulaci systému a nikoli nevyhnutelnost zrodu udržovacího projektu. Další doklad úspěchu moderny, který se odehrál v jiném poli, než sama předpokládala.

Zvláštní povahu přechodu od moderny k postmoderně pak lze ilustrovat na vývoji Ludwiga Wittgensteina. Ten zaznamenal v rámci své filosofie odmítnutí původní teorie,

kteřá umožňovala jednoznačný pohled na řeč a její užití a přešel k pojetí, kterému dominuje pluralita řečových her. Dokonce lze říci, že odmítnutí myšlenek z Traktátu činí úhelný kámen myšlenek Filosofických zkoumání. Traktát obsahoval jednoznačný výklad povahy jazyka, který měl být použit pro vyřešení všech nesrovnalostí, kterých se při používání jazyka dopouštíme. Plán to byl však příliš ambiciózní. Přístup je nápadně podobný projektům moderny, které také za cenu redukce reality navrhovaly vyřešení všech problémů. Jen místo specifické oblasti jazyka měla jejich působnost být mnohem větší. Jeden z interpretů parafrázuje Wittgensteinovu sebekritiku a píše: „Traktát má právě tu symetrii, ladnost a zjevnou přísnost, jež přináší podobné intelektuální potěšení jako třeba elegantní důkaz v matematice. Za tento charakter však platí příliš draze, neboť jeho symetrie a přísnost vedou k přehnanému zjednodušování témat, jimiž se zabývá.“³⁶ Filosofická zkoumání naopak svým charakterem mnohem více odpovídají postmodernímu duchu, když principiálně odmítají možnost vyřešení všech problémů a naopak určují podstatu jazyka jakožto obří soubor rozdílných technik a činností, z nichž každá podléhá své vlastní logice. Jestliže Traktát stejně jako moderní projekty měl působit, dojmem, že odhalil skutečnou podstatu problému a jeho řešení, tak Zkoumání vyzdvihují radikální heterogenitu a různorodost, která není postihnutelná jednoznačnými formullemi. Traktát předvedl jednu z možných variant užití jazyka a to variantu velice úzkou. Stejně tak moderní projekty načrtávaly ve skutečnosti pouze jednu z možných variant vývoje. Variantu, která měla příliš specifické pole realizace, než aby mu historické okolnosti mohly být nakloněny.

Ale Wittgenstein svůj traktátovský projekt v průběhu let zavrhl a místo něj přišel s mnohem komplexnějším popisem jazyka, který počítá s jeho pestrostí a nesvazatelností do neměnných kategorií. Aby čtenáři ulehčil představu jeho obrazu jazyka, tak se uchyluje k ilustraci jazyka na příkladu města. „Na naši řeč se lze dívat jako na nějaké staré město: spleť uliček a náměstí, starých a nových domů, a domů s přístavbami z různých dob; a to vše obklopeno množstvím nových předměstí s novými a pravidelnými ulicemi a s uniformními domy.“³⁷ Takto si lze na přechodu mezi Traktátem a Filosofickými zkoumánímí představit přechod mezi modernou a postmodernou. Postmoderní pole není okupováno pouze novým, ale stejně jako město má svou historii a prehistorii, kterou musí

---

³⁶ GRAYLING, Anthony, C. *Wittgenstein*. Praha: Dokořán s.r.o., 2007. Přeložil: Petr Glombíček. ISBN 978-80-7363-077-5, s. 64

³⁷ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofia, 1993. Přeložil: Jiří Pechar. ISBN 80-7007-040-4, s. 20

brát v potaz, jelikož je součástí jeho stavby. Nemá pouze široké bulváry, ale i svá temná zákoutí. Vedle sebe stojí nejnovější výkřiky techniky a historické ornamenty. Postmoderna nemá problém tento stav přijmout, jelikož jej svou povahou umožňuje. Dává svobodu širokému spektru přístupů, čímž zároveň vylučuje jednoznačnost celku jako něco možného, či dokonce žádoucího.

Již jsem pojednal o charakteru přechodu mezi modernou a postmodernou a zvláštním vztahu mezi oběma epochami, který z tohoto přechodu plyne. Nicméně ještě zbývá podat pozitivní výklad toho, co postmoderna je. S jakou situací máme co dočinění a čím se vyznačuje. V této oblasti mi jako nejvhodnější a nejadekvátnější připadá koncepce Lyotardova včetně její Welschovy revize. Základní shoda s Lyotardem panuje v oblasti východisek a principů. I proto jsem použil metody delegitimizace jakožto jednoho ze základních činitelů geneze postmodernity. Lyotard si je však vědom i souvislosti geneze s rozvojem technologie a kapitalismu, když na začátku kapitoly o delegitimizaci svého programového spisu *O postmodernismu* píše: „Velký příběh ztratil svoji věrohodnost,.... V tomto zániku příběhů lze vidět důsledek rozmachu technik a technologií po druhé světové válce, který přesunul důraz spíše na prostředky akce než na její cíle; nebo je v něm také možno vidět důsledek nového rozvoje moderního liberálního kapitalismu.“³⁸ Zároveň dodává, že tato vysvětlení jsou neuspokojivá, jelikož nevysvětlují korelaci těchto jevů se zánikem legitimizujících schopností velkých příběhů. Popsat přesnou povahu této korelace ostatně není v lidských silách, ale přesto se jedná o snahu, které se nesmíme vzdát. Já jsem se výše pokusil několik takových korelačních spojnic načrtnout a v určité míře bude o tématu řeč i později. Tolik k důvodům, proč jsem zvolil Lyotardovu koncepci. Welschovu revizi či doplnění této koncepce pak volím proto, že se přiklání k faktu, že v až v postmoderně došlo ke skutečné realizaci některých nároků modernity. Nejdříve k Lyotardovi.

Úkolem spisu *O postmodernismu* je objasnit povahu vědění ve společnostech, kde se již prosadily informační technologie. I pro Lyotarda je tedy podstatné slovo informace. Jeho důležitost však přisuzuje až nástupu informačních technologií. Já zastávám názor, že podstatným předstupněm jevu, který popisuje Lyotard, je již zmnožení žurnalistické a literární produkce, zmnožení dopravních možností a následně také zmnožení kanálů, jakými jsou rádio a televize. To jsou předstupně, který utvářely charakter informace, jak

---

³⁸ Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 143

později přišel s nástupem informačních technologií. Technologie a postmoderna mají v Lyotardově pojetí poměrně ambivalentní vztah. Technologie prostředkuje genezi postmoderny a postmoderna je rámcem, v němž je možno technologii uvažovat, hodnotit ji. Stejně tak tento rámeček poskytuje prostor pro uvažování o využití technologie. Lyotardova postmoderní koncepce tedy není technokraticky zaměřena, přestože jejím úkolem je prozkoumat nový statut vědění, který je způsoben nástupem informačních technologií. Technologii ani neodmítá, konstatuje fakt její přítomnosti a snaží se s ní vypořádat, určit povahu nového vědění.³⁹ Lyotard s rozpadem velkých vyprávění konstatuje vznik mnohosti, místo shrnujícího celku se pohybujeme v prostředí mikronarativních struktur. Místo stesku po rozpadu jednoty je však třeba zaujmout aktivní stanovisko a uchopit možnosti aktuálního stavu. Jak podotýká Welsch. „Konec velkých, sjednocujících a svazujících meta-vyprávění otevírá prostor pro fakticitu a nahodilost množství omezených a heteromorfních jazykových her, forem jednání a způsobů života. Je třeba pracovat k této perspektivě. A teprve toto přitakání mnohosti, její zaúčtování jako šance a zisku je tím, co postmoderní vědomí mění v 'postmodernu'.“⁴⁰ Heterogenita a ztráta nároku na jednotu musí tedy nezbytně být uchopena jako hodnota, jejíž pozitivní možnosti mají být prozkoumány. Mnohost, která je zbavena totalitního nároku na jednotu, nároku, který se v postmoderně čím dál jasněji ukazuje jako násilný. „Postmoderně je cizí pocit deziluze stejně jako slepá pozitivita legitimizace.“⁴¹ Pozitivitu legitimizace vystřídala nedůvěra vůči meta-narativním příběhům. Nedůvěra, která není ztrátou, ale především výzvou k pozitivnímu uchopení postmoderny: „Zjemňuje naši vnímavost pro různosti a stupňuje naši schopnost snášet nesouměřitelné. Svoji rozumnost nenálezá v homologii expertů, nýbrž v paralogii vynalézajících.“⁴² Postmoderna je otevřena protichůdným perspektivám. Konsensus uznává jakou pouze dočasný stav, přirozený je dissensus. Welsch vidí v Lyotardově pojetí tři úkoly postmoderní filosofie. Za prvé má ukázat důvody a legitimitu rozchodu s modernou. Druhým úkolem je objasňování struktur plurality, odkrývání heterogenity. Třetím úkolem postmoderní filosofie pak je objasňování interních problémů radikální plurality.⁴³

---

³⁹ Welsch, W., *Naše postmoderní moderna*, s. 40

⁴⁰ Welsch, W., *Naše postmoderní moderna*, s. 42

⁴¹ Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 98

⁴² Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 99

⁴³ Welsch, W., *Naše postmoderní moderna*, s. 44

Pokud se bavíme o postmoderně, je potřebné specifikovat, v jakých oblastech došlo k proměně, která nutí užívat tento pojem. K proměně jistě došlo v oblasti vědění. To se projevuje v informačním provozu doby, který nemá obdoby v žádné předchozí epoše, a také v hospodářství, školství, v pojmu vzdělanosti. Tento poukaz již ozřejmuje technologický charakter postmoderny, který sice zachovává kontinuitu s moderními technologiemi, ale novým způsobem proměňuje pole informačních možností. Zřetelné jsou projevy postmodernismu v kultuře, kde se tento termín také původně prosadil. V této práci bohužel nezbývá místo na charakterizaci postmoderní kultury, která si ale jistě svou pozornost zaslouží. Nicméně oblastí, která zatím není příliš poznamenána, je sociální struktura společnosti. Někteří sociologové se termínu postmoderna brání, a poukazují na fakt, že podstatné rysy moderny ve společnosti se dosud nezměnily.⁴⁴ Mezi tyto rysy počítají vysokou urbanizaci, významný podíl vědy na tvorbě produktů, oslabování role rodiny a oslabování agrárního podílu na průmyslu a přechod k průmyslové výrobě a do terciárního sektoru hospodářství. Změnu v této oblasti hlásala teorie postindustriální společnosti, ale naplnění jejich předpovědí zatím nedošlo. Nicméně se lze domnívat, že k jistým změnám může dojít. Postmoderní doba, i přes své vysoké tempo, funguje oproti moderně zatím pouze krátce a změny v oblasti vzdělávání a proměňující se charakter práce nemusí zůstat bez odezvy v sociální struktuře společnosti.

Welsch se hlásí k Lyotardovu rozvrhu postmoderny, ale snaží se nově formulovat vztah k postmoderny fenoménům první poloviny dvacátého století. Navazuje tedy především s ohledem na vztah moderny a postmoderny, ale rozvádí i nezbytnost pozitivního uchopení postmoderny, kterou jsem zatím pouze naznačil. Postmoderní myšlení začíná tam, kde končí nárok na celek. Ztráta tohoto nároku se však nesmí jevit negativně. Dokud za něj budeme truchlit, tak se stále nacházíme v moderně. K pozitivnímu uchopení je však třeba zbavit postmodernu všech nádechů doktríny. Postmoderna je možnost, nikoli nutnost. „Pluralizace ještě neosvobozuje od totalizace. To dokáže teprve pochopení mechanismu takové totalizace a takového bezpráví a z toho vyplývající bdělost vůči těmto procesům. Postmoderna je proniknuta poznáním, že totalita může vzniknout jen absolutizováním něčeho partikulárního, a že je naprosto nevyhnutelně spojena s potlačením jiných partikularit.“⁴⁵ Je třeba uchopit principy totalizace, abychom se vyhnuly totalizaci postmoderny. Musíme tedy vědět, co odmítáme a zároveň si uvědomit,

---

⁴⁴ Keller, J., *Společnost spektaklu a jeho diváci*, dostupné z: <http://a2larm.cz/2013/11/spektakl-a-jeho-divaci/>

⁴⁵ Welsch, W., *Naše postmoderní moderna*, s. 94

co přijímáme. Jenom tak máme šanci vytěžit možnosti, které se nám nabízejí. To se vztahuje i k možnostem státního uspořádání. Teprve v situaci, kdy je umožněno, aby se pluralita skutečně projevila, dává demokracie smysl. Jednohlasé společnosti demokracii nepotřebují. Teprve v pluralitní společnosti dává demokracie dobrý smysl a zároveň se stává potřebnou vzhledem k různosti zájmů.

Pro Welschovu koncepci je však podstatnější ještě jiný moment. Jeho hlavním přínosem je uchopení postmoderny ve vztahu k moderně a i zde navazuje na Lyotarda, když píše: „Zvláště moment vztahu moderny k postmoderně podává Lyotard jinak a smysluplněji než je běžné. Postmoderna se shoduje s požadavky vědecké a umělecké moderny 20. století (‘hnutí avantgardy‘). Od moderny se liší jen v tom, že to, co se tehdy požadovalo, je nyní splněno.“⁴⁶ Pro to, aby mohl ukázat, že postmoderna je radikalizovaná moderna 20. století, je nucen rozlišovat mezi ní a modernou novověku. Novověká moderna pro něj zastupuje období, kdy se široce prosadil nárok jednoty a stal se konsensuálním východiskem. Moderna 20. století již dle Welsche nárok všeobecné jednoty opustila, nicméně mnohost se prosadila pouze v několika málo oblastech, typicky uměleckých. Postmoderna je pak širokým prosazením tendencí, které v některých oblastech byly přítomny již na počátku 20. století. S novověkou modernou se rozešla v oblasti vědecké racionality. Diskontinuita je zde tedy narýsována mezi novověkem a první polovinou 20. století, zatímco druhá polovina minulého století je radikalizací a širokým prosazením ideálů své první poloviny. Postmoderna je tedy dle Welsche radikálně moderní ve smyslu moderny 20. století. Toto své tvrzení dokládá uměleckými, společenskými i vědeckými poukazy.⁴⁷ Ty zde již nebudu rozebírat, jelikož tyto momenty byly již zčásti identifikovány u Giddense. A i pomocí Wittgensteinova příkladu jazyka jako města víme, že postmoderna není vyžadování novosti, ale přípuštění plurality, která akceptuje staré i nové, nevylučuje ani omezený dopad moderních legitimizací. Jediné z čeho vychází, je fakt, že legitimizační příběhy moderny již nemají všeobecný dopad.

---

⁴⁶ Welsch, W., *Naše postmoderní moderna*, s. 43

⁴⁷ Welsch, W., *Naše postmoderní moderna*, s. 99-117

3 Vzdelávání, vzdelanost, vědění

Cílem tohoto oddílu je předvést, jak se změnil pojem vědění a vzdelanosti v rámci přechodu od moderny k postmoderně a jaké kontury získává v realitě postmoderní praxe. Hlavním činitelem změny je fakt, že vědomosti, informace hrají v naší společnosti stále podstatnější roli vzhledem k praxi. To je skutečnost, která v nové strukturaci a formě vědění hraje hlavní roli. Věc nejprve předvedu na pohybu, který je zaznamenán v Adornově Teorii polovzdelanosti⁴⁸, a který pokračuje v Teorii nevzdelanosti⁴⁹ Konrada Paula Liessmanna. V další části se poté pokusím předvést roli vědění a informace v dnešním hospodářském provozu a s tím související roli nového charakteru vědění, který zavádí potřebu vzdelávání jako celoživotní praxe.

3.1 Vzdelanost, polovzdelanost, nevzdelanost

Přechod od vzdelanosti k nevzdelanosti je v mnoha ohledech zajímavý, ale dle mého názoru je zásadní uvědomit si význam slov, s kterými Adornova a Liessmannova teorie operují a faktický stav věci v době, kdy vzkvétal pojem vzdělání, jak jej oba autoři vyzývají a situací jejich doby. Pro modernu je významný pojem vzdělání, dominuje úvahám o vědění a vzdelanosti, je pro ně měřítkem. Pojem vzdělání v jeho moderním smyslu je při přechodu k postmoderně nahrazován pojmem vědění, který je co do vlastností identický s pojmem informace. Úpadek vzdelanosti, jak jej oba autoři popisují, je třeba vidět na pozadí nárůstu vědění, informace. Stejně jako v případě drtivé většiny procesů přechodu se nejedná o jev čistě negativní, ale o jev, který je již od kořene ambivalentní. Podle toho se snažím také s tématem zacházet.

3.2 Vzdelanost

Nejprve k osvícenskému pojmu vzdelanosti. Pojmu, který stojí v samém středu osvícenství, jelikož jeho pomocí má dojít ke společenské emancipaci. Vzdělání v osvícenství má sloužit jako východisko z nesvéprávnosti. Vzdělání má být nositelem

---

⁴⁸ ADORNO, Theodor, W. *Teorie polovzdelanosti*, Orientace, 1966, č. 1, s. 62-71, č. 2, s. 66-75. Přeložil: Ivan Vojtěch

⁴⁹ LIESSMANN, Konrad, Paul. *Teorie nevzdelanosti. Omyly společnosti vědění*. Praha: Academia, 2008. Přeložila: Jana Zoubková. ISBN 978-80-200-1677-5

osvěty a jako takové má být otevřené všem. Všeobecná přístupnost poznatků však byla jako jiné moderní snahy dovršena až v postmoderním poli. Liessmann jako prototypického propagátora vzdělání cituje Humboldta a jeho slova o úkolu vzdělání: „Dát pojmu lidství v nás, ať už v čase našeho života, nebo za jeho horizontem, stopami živoucího působení, jež po sobě zanecháváme, co největší možný obsah.“⁵⁰ Touto myšlenkou chce Liessmann ilustrovat, nakolik spěl osvícenský ideál vzdělání k plnosti života. S touto plností je pupeční šňůrou svázána autonomie jednajícího subjektu, který je nucen zaujímat postoje k vnějšímu světu, orientovat se v něm, hodnotit jej. Jde o aktivní přivrácení ke světu, jeho osmyslování, sebevzdělání, z kterého máme vytěžit zodpovědnou svobodu jednajícího. Vzdělání tehdy byly především bohatší měšťané. Podstatná byla vnitřní koherence vzdělání a poznání působících vztahů a i proto nebylo vzdělání nějaký završený celek, ale bylo naopak z principu nekonečné. Cílem vzdělání nebyl ekonomický prospěch, ale bylo hodnotou samo o sobě.⁵¹ Poznání se měl dosahovat individuálně s ohledem na specifika předmětu i studenta, nikoli standardizovaným způsobem. Ke vzdělání patřila nejen světonázorová orientace, ale také uznání a společenský status. Kánonem měšťanského vzdělání byla zásadní díla literatury, umění, filosofie a významnou roli hrála antická produkce. Problémem této ctihodné kultury však byla její exkluzivita. To bylo navíc umocněno faktem, že tato exkluzivní kultura se považovala za všeobecné měřítko kulturní produkce. Vzdělanost byla vážená a ctihodná, ale představa o široce vzdělané společnosti a dostupnosti vědomostí zůstala v rovině přání. Paradoxně došlo opět k tomu, že její podstatné momenty došly realizace až v poslední době a jejím specifickém poli. Nikoli tak jak byly traktovány v ideálech osvícenství. Na tvrzení o polovzdělanosti a nevzdělanosti lze také pohlížet jako na proces realizace osvícenských ideálů, ale v jiné podobě, v jiné době a s významným odklonem od tradičního pojmu vzdělanosti.

3.3 Polovzdělanost

Adornův článek *Teorie polovzdělanosti* je uveřejněn roku 1959. Nestojí tedy plně v moderně ani postmoderně, ale zachycuje procesy, které probíhají mezi oběhama epochami. Adorno se ve své diagnóze opírá o pojem vzdělání ukotvený v moderně, ale zároveň je nucen konstatovat jeho úpadek. Úpadek, který však neztratil ze zřetele pojem vzdělanosti,

---

⁵⁰ Liessmann, P.K., *Teorie nevzdělanosti*, s. 40

⁵¹ Liessmann, P.K., *Teorie nevzdělanosti*, s. 47

odvolává se na něj, ví o něm. Diagnóza polovzdělanosti si je vědoma, že polovzdělanost není pedagogický problém, ale že je součástí širších a dalekosáhlejších změn. Změn, které ovlivňují nejen pedagogickou činnost, ale proměňují sám pojem vzdělanosti. I přes nezbytnost školských reforem zde tyto reformy nejsou řešením. Polovzdělanost není předstupněm vzdělanosti, ale naopak jejím nepřitelem. „Její geneze a smysl není předchůcem pravého vzdělání. Polovzdělanost je vždy produktem pozdějším. Vše je v ní chyceno do smyček zespolečenštění.“⁵² Polovzdělanost tedy následuje jako úpadková forma po vzdělanosti a je způsobována probíhajícími společenskými procesy. V polovzdělanosti tíhnou dle Adorna tradiční kulturní hodnoty ke své barbarizaci, vykořenění z živné půdy vzdělanosti. Důležité pro tuto práci je Adornovo konstatování: „Do hloubky jdoucí teorii si tu žádá právě okolnost, že se polovzdělanost stala převládající formou současného vědomí navzdory veškeré osvětě a všemu šíření informací, ba za jejich pomoci.“⁵³ Není čirou náhodou, že Adorno používá pojem informace k popisu příčin rozpadu vzdělanosti na polovzdělanost. Strukturální podporu získává polovzdělanost z moderních masových médií, tedy přesně těch médií, které svůj obsah šíří obroušen do podoby informace. Do podoby fragmentu, do kterého se promítají snahy zaujmout diváka promísené s trvajícími mocenskými zájmy. Informace v masových médiích může být podrobena pohledu vzdělanosti a na jeho základě může být odmítnuta. Ale tato informace nedokáže pojem vzdělanosti vytvořit, nedokáže recipienty informací učinit vzdělanými v osvícenském duchu. Informace je svým charakterem blesková. Blesková v rychlosti šíření, rychlosti zpracování recipientem a často i blesková v rychlosti, s jakou se zapomíná.

Humanistické vzdělání osvícenského typu vyžadovalo především dostatek času. Bylo tedy dostupné pouze příslušníkům vyšších vrstev, kterým na vzdělání zbýval dostatek volného času. Přetrvání ideálu vzdělanosti a nedostatek volného času spolu s informatizací vědění vyvolává polovzdělanost. Společnost se přizpůsobuje nastupujícím trendům a fungování masových médií. V přizpůsobené společnosti má vzdělanost tendenci ztuhnout v kategorii, směřovat k ideologii. Vzdělání tak ztrácí živost a flexibilitu k vnějšímu světu, stává se artefaktem, který ale pořád zastává svou funkci měřítka. Lidé se snaží dosahovat vzdělanosti s ohledem na ztuhlý pojem vzdělanosti jako měřítka a díky přívalu informací mají pocit, že se jim to daří. „V ovzduší polovzdělanosti přetrvávají zbožně zvecnělé konkrétní obsahy vzdělání na účet jejich pravdivosti a a živých vztahů k živým

---

⁵² Adorno, T., *Teorie polovzdělanosti*. č. 1, s. 62

⁵³ Adorno, T., *Teorie polovzdělanosti*. č. 1, s. 62

subjektům.⁵⁴ Neztrácejí ze zřetele osvícenský ideál vzdělanosti, ale nedaří se jim jej naplňovat. Adorno tento proces hodnotí negativně, ale z dnešního pohledu se vyjevuje v trochu jiném světle. Jestliže dříve na vzdělanost dosahovala jen vybraná společenská vrstva, tak v době vydání *Teorie polovzdělanosti* dosahovaly na polovzdělanost široké vrstvy obyvatelstva. Polovzdělanost znamená úpadek ideálu vzdělanosti jako měřítka, ale zároveň počítá s lepší dostupností informací. Dochází k transformaci vzdělanosti na vědění, faktickou obeznámenost s nejrůznějšími fenomény, která ale nevytváří nárok na koherenci oné obeznámenosti v celek světa. Emblémem vzdělanosti byla koherence, emblémem vědění je informace.

Ve ztuhnutí vzdělanosti a získání ideologické funkce vidí Adorno obraz pochybenosti samotné kultury. Sen o osvobození z diktátu prostředků a nerovnosti se falšuje na apologii stávajícího stavu. Polovzdělanost dle Adorna již nemá sílu přetvářet náš svět, ale je v jeho vleku a svým rozšířením stvrzuje současný stav.⁵⁵ Přejít od vzdělanosti k vědění s sebou nese přechod od humanistické vzdělanosti k praktickému vědění. Dostupnost praktického vědění má sloužit jako prostředek získání rovných možností, ale zároveň nevyhnutelně ztrácí svou kritickou funkci. Nabádání k získání vědění a dosažení rovnosti příležitostí tak zároveň stvrzuje aktuální stav a nemá tendenci jej měnit. Situaci, kdy je vzdělání předpokladem pracovního úspěchu, identifikuje Adorno i v moderně, ale tito vzdělání mají na vzdělanost monopol, stejně jako mají monopol výrobních prostředků. Tím postavily dělnictvo do situace, kdy nemělo dostatek volného času ke vzdělávání. Snahy napravit deficit vzdělanosti vzděláváním při nedostatku času se ukázal jako neprůchozí a „autonomie jako apriori vlastního měšťanského pojmu vzdělání neměla čas se zformovat.“⁵⁶ Produkce kulturního průmyslu pak prolamuje obraz světa vycházející ještě z tradičních náboženství: „Vědomí přechází bezprostředně z jedné heteronomie do druhé; na místo autority bible nastupuje autorita sportovního stadionu, televize...“⁵⁷ Majetkové poměry proletariátu se příliš nezlepšily, ale co do vědomí se sociální hranice stírají stále více. Produkty masové kultury jsou pak obsahově i formálně přizpůsobovány těm, kteří byly ze vzdělání třídně vyloučeni. Duševní nepřipravenost na takto preformovanou kulturní produkci ústí v polovzdělanost. V polovzdělanosti pak dochází k situaci kdy vzdělaný člověk, nepřizpůsobený preformovaným kulturním

---

⁵⁴ Adorno, T., *Teorie polovzdělanosti*. č. 1, s. 69

⁵⁵ Adorno, T., *Teorie polovzdělanosti*. č. 1, s. 66

⁵⁶ Adorno, T., *Teorie polovzdělanosti*. č. 1, s. 67

⁵⁷ Adorno, T., *Teorie polovzdělanosti*. č. 1, s. 67

standardům polovzdělanosti, může vzdělanost považovat dokonce za přítěž: „Člověk, který ještě ví, co je to báseň, sotva najde dobře placené místo jako textař.“⁵⁸

Zásadní a zároveň přesné je především Adornovo konstatování polovzdělanosti jako tendence. Je si vědom, že polovzdělanost nelze generalizovat a subsumovat pod ni všechny potenciální polovzdělance. Uznává, že v jeho době by bylo takové konstatování přehnané a příliš málo diferencované. Nicméně identifikuje polovzdělanost jako tendenci fyziognomie ducha, který „bude určovat profil století i tehdy, když bude nutno sféru jeho působnosti kvantitativně a kvalitativně velmi omezit.“⁵⁹ Do této předpovědi je potřeba zařadit i další momenty, kdy se Adorno ukazuje jako dobrý prorok. Za vlajkovou loď popisovaných procesů považuje Ameriku, která předběhla ostatní země ve svém občanském pokroku. Náskok, u kterého je nezbytné hledat implicitní příčiny v hospodářské vyspělosti. Polovzdělanost je, stejně jako postmoderna, silně vázána na technologický a hospodářský rozvoj, polovzdělanost je významným momentem situace přechodu. Polovzdělanost v hospodářském rozvoji zachvátil fetišový charakter zboží, jehož reklama proudí nejnovějšími informačními kanály. Místo koherence osvícenského vzdělání přichází disparátnost poznatků a charakter našeho vědění ovlivňuje již i smyslový život. Vědění získává charakter informace. Průsečík, který se projevuje nejen ve shodě charakteru vědění a informace, ale taktéž pojmově: „Zkušenost, kontinuita vědomí, v níž trvá to, co není soudobé, v níž cvik a asociace budují v jednotlivci tradici, se nahrazuje punktuální, nezávaznou, zaměnitelnou a efemérní informovaností, na níž je už dnes patrné, že bude v nejbližším okamžiku setřena jinými informacemi“⁶⁰ Podstatné je i konstatování o vztahu hospodářského rozvoje a stavem ducha: „Ani zjevný pokrok, všeobecné zvýšení životního standardu v souvislosti s rozvojem materiálně produktivních sil, není pro duchovní síly vždy požehnáním.“⁶¹ Výše uvedená tvrzení je třeba brát vážně a nejen pro tehdejší dobu, ale především je třeba spatřit, že popisované fenomény se dále rozvíjely a staly se významnými pro další směřování postmoderny i charakteru vzdělání samotného. Moment, který byl asi nejpodstatnější pro novou formu vzdělání, která cílí především na vědění s jeho praktickými konotacemi, je orientace studia na pracovní život. Fakt, kterého si je vědom už Adorno, ale ústřední roli hraje až v pozdější fázi postmoderny. Nyní se zaměřím

---

⁵⁸ Adorno, T., *Teorie polovzdělanosti*. č. 1, s. 68

⁵⁹ Adorno, T., *Teorie polovzdělanosti*. č. 1, s. 69

⁶⁰ Adorno, T., *Teorie polovzdělanosti*. č. 2, s. 73

⁶¹ Adorno, T., *Teorie polovzdělanosti*. č. 2, s. 67

na osud tendencí rozpracovaných Adornem, který podává Konrad Paul Liessmann ve své Teorii nevzdělanosti.

3.4 Nevzdělanost

Liessmannova Teorie nevzdělanosti se hlásí jako pokračovatel Teorie polovzdělanosti. Umožňuje tak pozorovat pokračování procesu, který zachytil Adorno, posoudit jeho kontinuitu či diskontinuitu, stejně jako přesnost Adornových předpovědí. Jestliže Adorno zachycoval vzdělání ve stavu přechodu, tak Liessmann je již zcela v postmoderním poli. Název Teorie nevzdělanosti zároveň implikuje úplné opuštění ideálu osvícenské vzdělanosti. Jestliže tento ideál byl v polovzdělanosti nenaplněným měřítkem, tak v době nevzdělanosti se od něj upustilo i jako od měřítka. Vědění již nebere na vzdělanost zřetel.

Liessmann se vyrovnává se situací, kdy bujení složitosti světa a ekonomický systém, který se tuto složitost snaží absorbovat a zároveň je nucen ji absorbovat, vytvořily nové požadavky na zapojení do pracovního procesu. V těchto požadavcích se odráží větší objem vědění potřebný ke zvládnutí funkce. Obsahy tohoto vědění jsou poměrně přesně vymezeny, což nahrává jejich absolutizaci v měřítkách a pořadích, které mají ukazovat kvalitu vzdělávacích institucí. To vše v klimatu praxí utvářeného pojmu vědění. Tolik v naprosté zkratce k východiskům a ovzduší vzniku knihy Teorie nevzdělanosti.

Nyní konkrétněji. Formování vědění praxí má oporu v tvrzení, že žijeme ve společnosti vědění. Vědění by mělo být hlavním motorem Evropy, která již z velké části vyčerpala své nerostné bohatství. V tomto kontextu se hovoří o konci ekonomiky založené na průmyslu a do provozu se uvádí ekonomika založená na znalostech. Dostupnost vědění pomocí informačních technologií vyvěrá v tvrzení o svobodě a naprosté dostupnosti informací. Nelze se proto divit Liessmannovu konstatování, že rétorika vědění je zkrátka v módě. Nicméně ztráta pojmu osvícenské vzdělanosti ústí ve fakt, že společnost vědění funguje „jako rétorická figura, která je závázána ani ne tak myšlenkou vzdělanosti, jako konkrétním politickým a ekonomickým zájmům.“⁶² Liessmann však již nedodává, že takovéto vědění je široce přístupné. Ba co víc, vzhledem k nárůstu volného času je přístupné i vzdělání, jak je definováno osvícenstvím. Jen zmizelo ze všeobecného povědomí jako závazný ideál a na jeho místo nastoupil ideál vědění formovaný požadavky trhu práce. Tuto kritiku zmiňují již nyní, aby v následujících konstatováních mohla být

---

⁶² Liessmann, K.P., *Teorie nevzdělanosti*, s. 9

lépe zhlédnuta ambivalence této situace. Liessmann onu ambivalenci akcentuje spíše výjimečně a směřuje ke konstatování negativních projevů stavu bez akcentace pozitivní protistrany.

Adorno připisoval kulturnímu průmyslu podstatnou roli při prosazování polovzdělanosti. Je tedy příznačné, že Liessmann začíná popis situace nevzdělanosti na případu televizní vědomostní soutěže. I v době nevzdělanosti plní produkt masové zábavy roli strukturální podpory nevzdělanosti. Pořady typu Kdo chce být milonářem, na který poukazuje Liessmann, stvrzují v očích veřejnosti povahu vědění, jak je prezentována v těchto soutěžích. Při pohledu na otázky, které jsou soutěžícím kladeny, se odhaluje ne jeden základní rys postmoderního vědění. Předně je zřejmé, že izolované otázky testového typu nikterak nemohou u soutěžících předpokládat existenci kánonu klasického vzdělání. Zvládnutí vzdělanosti může být samozřejmě výhodou, ale pouze kontingentně. Není zde žádné zamýšlené zvýhodnění lidí se znalostí klasických jazyků a pilířů kulturní tradice.⁶³ Vědění pro své upotřebení tyto pilíře již nepotřebuje. A jestliže se ztratil jednotící zřetel, který kladla vzdělanost, tak je vědění nevyhnutelně vystaveno různým a dále rozrůzňujícím silám. To ústí ve fragmentarizaci vědění, rozpad vědění, kterému schází syntetizující síla spojit disparátní oblasti v celek. Jsme neustále konfrontováni s informacemi z mnoha různých oborů lidské činnosti a soutěže tohoto typu mohou fungovat jako faktor, který stvrdí oprávněnost a potřebnost fragmentarizovaného pojmu vědění. Ruku v ruce s fragmentarizací jde i nivelizace. Pokud je vyžadována znalost zcela disparátních oblastí a tyto oblasti jsou postaveny na roveň, tak zaniká jakákoli hierarchie, která by určovala, co je považováno za hodnotnější či ušlechtlejší znalost.⁶⁴ V každodenním informačním provozu tak vedle sebe vidíme zprávy zcela bulvárního charakteru, nejčerstvější informace o válce na blízkém východě, vývoj na domácí politické scéně a nejnovější vědecké objevy. Tato přesycenost informacemi klade zcela nové nároky na orientaci individua ve světě. Člověk se buď specificky vyprofiluje, což však vyžaduje určitá přesvědčení a také jistou intelektuální snahu, anebo na sebefilování tiše rezignuje a nekriticky hltá, co je mu předkládáno jako podstatné, přestože tyto obsahy vědění spolu nemají žádnou vnitřní ani vnější souvislost. Jediné, co sdílejí, je charakter informace, který zároveň tímto provozem vymezují.

---

⁶³ Liessmann, K.P., *Teorie nevzdělanosti*, s. 14

⁶⁴ Liessmann, K.P., *Teorie nevzdělanosti*, s. 14

Vědění se nesnaží hledat pravdu či dosahovat sebepoznání. Zbavení se této snahy lze spolu s Liessmannem vnímat jako problém. Nicméně zřeknutí se nároku na pravdu, která by byla trvalá, pevně ukotvená a vše ostatní by se jí muselo podřítit, lze považovat mnohem spíše za výtežek postmoderny. Liessmann často horuje nad ztrátou moderních ideálů a slepou logikou současnosti.

Zároveň si je vědom úzké spjatosti společnosti vědění s informačními technologiemi, digitálními médii, které svým fungováním udržují společnost, která se označuje jako informační, v chodu. Liessmann štiplavě poznamenává, že tato společnost by se měla spíše označovat jako dezinformační, jelikož informace nemají se skutečným poznáním nic společného⁶⁵. S poznáním, které by mělo ovlivňovat naše chování. Na pozadí těchto úvah se rýsují tři pojmy, s kterými analýza operuje. O pojmu vzdělanosti již víme. Pojem vědění je postmoderní verzí vzdělanosti, která sice na pojem vzdělanosti již vůbec nebere zřetel, nicméně stejně jako vzdělanost je prvkem, který ovlivňuje naše chování a zároveň není pouze účelové. Nejsm si jist, nakolik by byl Liessmann ochoten ztotožnit vědění a vzdělanost, jelikož v knize je obou pojmů, vzhledem k jejich vzájemnému vztahu, užíváno poměrně nejasně. Svou interpretaci jsem nastínil o několik řádek výše. Informace je pak sdělení, které je orientováno pouze účelově. Nicméně v záplavě informací, kterými jsme obklopeni, se vyskytuje pouze minimum informací, které skutečně ovlivňují naše chování. „Prověříme-li nesčetné takzvané informace, které moderní člověk zkonsumuje v průběhu jednoho dne – včetně ‘zpráv’ oficiálně tak nazývaných – z hlediska toho, zda dojde k jednání, které by bez nějaké zprávy nenastalo, je okamžitě jasné, že většina takzvaných zpráv nejsou zprávy, a že zprávy, které obsahují nějakou odlišnost, tedy skutečně něco sdělují, jsou vzácné a ze záplavy informací se musí zpravidla namáhavě odfiltrovat.“⁶⁶ V roli takového filtru pak vystupuje vědění, které třídí informace na ty, které mají a nemají hodnotu. Vědění je způsob, jakým prozkoumáváme svět, uchopujeme jej a rozumíme mu. V tomto úkolu nikdy nemůže být informací zastoupen. Vztah vědění a informace lze poté pojmut analogicky jako vztah vzdělanosti a polovzdělanosti. Při nedostatečně osvojené vzdělanosti dochází k exteriorizaci poznatků a vzniká polovzdělanost. Stejně tak při nedostatcích ve vědění dochází k tomu, že informace jsou pouze vnějškové a nedokážeme je řádně filtrovat. Vědění jakožto postmoderní analogon vzdělanosti není něco, co by bylo možné nalézt v databankách, vědění stále vyžaduje

---

⁶⁵ Liessmann, K.P., *Teorie nevzdělanosti*, s. 23

⁶⁶ Liessmann, K.P., *Teorie nevzdělanosti*, s. 23

určitou strukturovanost a alespoň základní vnitřní koherenci, a to přesto, že v rámci času se může vyjevit jako nekonzistentní. K tomu dochází mimo jiné z toho důvodu, že v záplavě informací a různosti mediálních toků je vědění vystavené kontingenci. Zároveň je subjektivní a mezerovitě. Mezerovitost není jen neschopností dospět k celku na straně individua, ale i výrazem komplexnosti světa.

Termín společnost vědění odráží i to, že vědění se stává jedním z kapitálových prvků. Termín společnost vědění stejně jako postindustriální společnost ukazuje, že vědění získává podstatnou hospodářskou roli. Ekonomika založená na vědomostech pak vyžaduje proces celoživotního učení od účastníků této ekonomiky. Znalosti se mají stát nejdůležitější kapitálovou položkou. V tomto ohledu však Liessmann identifikuje trhliny systému, když tvrdí, že nikdo vlastně neví, co by se v rámci tohoto celoživotního studia měl učit. Místo toho, aby bylo vědění nejdůležitější součástí průmyslu, dochází spíše ke zprůmyslnění vědění.⁶⁷ Můj pohled je takový, že dochází jak k vyšší potřebě vědění k výkonu funkce a růstu významu vědění jako kapitálového statku nejen ve formě patentů, ale i know how, tak i k zprůmyslnění vědění, které je od tohoto procesu neoddelitelné a jde s ním ruku v ruce.

3.5 Druckerův postmoderní vzdělanec

Odlišnou pozici zastává P.F. Drucker. Zásadní rozdíl je již v tom, že z pozice ekonoma analyzuje aktuální situaci s ohledem na praktické potřeby. Zajímavý je pak ten fakt, že kritizuje Liessmanovu pozici. Dopouští se toho však, aniž by Liessmanovu pozici znal. K tomuto tvrzení není třeba příliš dokladů, jelikož Drucker svou knihu vydal o třináct let dříve. Přesto je zde řada až překvapivě zřejmých myšlenkových paralel. Drucker si je vědom situace, kterou nastiňuje Liessmann především s ohledem na zmnožení vědění. Chce však, aby jedinec nebyl v této informační záplavě pouhým pasivním recipientem, ale naopak aktivním syntetizátorem. „Znalosti nesídlí v knihách, databankách, v počítačových programech. Ty obsahují pouze informace. Znalosti bývají vždy ztělesněny v určité osobě, určitou osobou jsou vyučovány i studovány, užívány nebo zneužívány. Přejít ke společnosti znalostí tak vysunuje osobnost, jednotlivce do popředí.“⁶⁸ Vzdělanec jako

---

⁶⁷ Liessmann, K.P., *Teorie nevzdělanosti*, s. 30

⁶⁸ DRUCKER, Peter, F. *Postkapitalistická společnost*. Praha: Management Press, 1993. Přeložil: Josef Vavroušek. ISBN 80-85603-31-4, s. 185

představitel společnosti znalostí je takto vystaven novým úkolům, s kterými se vzdělanec v tradičním duchu setkal v jiné podobě. Tuto tradiční podobu vzdělance vidí Drucker jako symbol, emblém, nositele společenských norem. Tím je v jistém ohledu i dnes, ale obsah pojmu vzdělance se proměnil. A co je podstatnější, v době informačních technologií a nepřehledného množství informačních kanálů spatřuje Drucker v roli vzdělance odpovědnější osobu, než tomu bylo v dobách minulých. V době znalostí, dle jeho názoru, na vzdělanci poprvé skutečně záleží.

Tento vzdělanec, jak by někteří mohli očekávat, nemá být specialistou ve svém úzce zameřeném oboru, ale naopak se od něj vyžaduje univerzalismus. Tento univerzalismus se však vymezuje vůči univerzalismu v podání humanistů jako byl například Humboldt. Tedy těch humanistů, jejichž ideu vzdělanosti zastává Liessmann. Humanistický nárok na vzdělance, který je nejen univerzalistou, ale zároveň i jakýmsi univerzálním vzdělcem, je dle Druckera nedostatečný v jeho přílišné orientaci na minulost. Znalostmi humanistického vzdělance neopovrhne, považuje je za důležité, nicméně nikoli za dostačující dnešnímu informačnímu a ekonomickému provozu. „Mít spojení s minulostí ale nestačí. A to je přitom vše, co „humanisté“ nabízejí. Vzdělaná osobnost musí být schopna aplikovat své znalosti na současnost nebo s jejich využitím dokonce utvářet budoucnost. Náměty „humanistů“ se o takové schopnosti nezmiňují a ve skutečnosti je nijak ani nezajímá. Ale bez toho jsou velké a dávné tradice jen neplodným sběratelstvím.“⁶⁹ Stejně tak však odmítá povzdechy dnešních studentů nad neužitečností humanitního vzdělání. Povzdechy, které odsuzují humanitní vzdělání, jelikož není ve vztahu k jejich budoucímu povolání. Tito studenti jsou pak v pozici, že přestože disponují humanitním vzděláním, tak jim neumožňuje rozumět skutečnosti a zaujímat k ní náležitá stanoviska nebo ji dokonce ovládat.

Drucker se vymezuje vůči oběma přístupům. Zastává názor, že znalost dědictví minulosti je základním prvkem vzdělání. Toto dědictví minulosti však není shodné s humanistickou znalostí západní tradice, ale vyžaduje rozšíření znalostí v globálním měřítku. Není nezbytné rozumět jen kultuře židovsko-křesťanské tradice, ale i kultuře orientální, dálnovýchodní a celkově být schopen rozumět světu v globálním měřítku, což je požadavek, kterému humanistické vzdělání v moderně nebylo vystaveno. Důraz je kladen také na zapojení do běhu světa, na schopnost analýzy aktuální situace. Vzdělanec nemá být

---

⁶⁹ Drucker, P.F., *Postkapitalistická společnost*, s. 187

odtržen, ale má využít pěstěnou vnímavost i schopnost analýzy. Vzdělaná osoba je tak nucena snažit se překlenout rozdvojení, které je způsobeno přítomností v kultuře ekonomického provozu i té čistě intelektuální. Intelektuál i manažer se mají spojit v jedné osobě. Toto spojení má být přínosné ve vzájemném ovlivňování obou rovin, má přinést ekonomickou synergii i kulturní vyvážení. Jestliže pro vzdělance minulosti bylo jejich živobytí obstaráváním v opozici k životu, který nacházeli v intelektuální sféře, tak vzdělanec, kterého načrtává Drucker, od sebe nemá tyto sféry oddělovat, ale naopak je propojovat.⁷⁰

Mohlo by se zdát, že nároky kladené na jednotlivce v tomto konceptu jsou extrémní a nesplnitelné. Onen univerzalismus se však nekryje s encyklopedismem či polyhistorismem. Současný vzdělanec má především mít schopnost rozumět vědám. Být obeznámen s jejich metodou a cílem bádání, znát jejich případné problémy i možnosti rozvoje. Přestože Drucker si je vědom, že jistá specializace je nezbytná, tak univerzalismus považuje za nezbytný pro orientaci jedince v dnešním dění.⁷¹ Liessmann by v tomto kontextu nejspíše namítl, že takováto vzdělanost vlastně nic nezná pořádně a klade nadbytečný důraz na učení se učení. Nelze se však ubránit dojmu, že Drucker se svou koncepcí přináší pozitivní vymezení současného vzdělance, zatímco Liessmannova diagnóza je sice přesná, ale kritiku nedoplňuje pozitivním návrhem. A stejně tak se nelze ubránit dojmu, že tradiční humanistická vzdělanost se v dnešním kontextu a při rychlosti proměn již nedá uplatnit v původní podobě. Humanismus nabízí tradici, která je především stabilní a tím jen těžko může reagovat na proměnlivé požadavky postmoderny. Druckerova koncepce sice zůstává obecná a poměrně neurčitá, ale klade si za cíl obstát v dnešní době.

3.5.1 Nové nároky na školu

Nová povaha práce a vědění se nevyhnutelně projevuje v nových nárocích, které jsou kladeny na vzdělávací instituce. Čerpat budu z publikací P.F. Druckera a J.F. Lyotarda. P.F. Drucker vydal v roce 1968 knihu *Věk diskontinuity: Obraz měnící se společnosti*⁷². Byl si vědom změn, které probíhaly v ekonomicko-technologickém rámci. Tedy změn, které měly nejpodstatnější dopad na genezi současnosti, na genezi postmoderny. Obraz

---

⁷⁰ Drucker, P.F., *Postkapitalistická společnost*, s. 189

⁷¹ Drucker, P.F., *Postkapitalistická společnost*, s. 190

⁷² DRUCKER, Peter, F. *Věk diskontinuity: Obraz měnící se společnosti*. Praha: Management Press, 1994. Přeložil: Ing. Pavel Medek. ISBN 80-85603-44-6

proměny zachycuje i oblasti vzdělávání a snaží se formulovat nároky a výzvy, kterým vzdělávání bylo a je nuceno se postavit.

Jako ekonom tak pozoruje nárůst prostředků vynakládaných na vzdělání. Koncem šedesátých let USA investovaly do vzdělání 70 až 75 miliard dolarů, což je čtyřnásobek částky, kterou investovaly v letech těsně po druhé světové válce. To jasně poukazuje na nárůst důležitosti, která se vzdělání přikládá. Ne náhodou se tento fakt projevil v USA, které byly ekonomicky nejrozvinutější, a další vývoj ukázal, že právě důraz kladený na vzdělání tento proces citelně akceleroval.⁷³

Druckerovo pojetí vzdělanosti se promítá do obsahu, který by absolventi měli zvládnout. Absolvent by neměl opustit školu se zvládnutou úzkou specializací, ale měl by mít širokou základnu znalostí, na jejichž základě a pozadí je schopen si osvojit konkrétní dovednosti. Lidé mají být spíše technology, kteří si osvojili všeobecné humanitní vzdělání. Stejně jako v poněkud elitářské postavě vzdělance se i na rovině běžného člověka má snoubit všeobecný základ porozumění světu a jeho pramenů spolu s potenciálem uplatnit tento rozhled v odborné praxi. Rozhled, který je schopen absorbovat nové podněty se pak projevuje i v novém přístupu k celoživotnímu vzdělávání. To nemá jako v minulosti sloužit k zacelování mezer ve vzdělání, ale má pomoci utvářet další rozvoj specializovaných i všeobecných východisek.⁷⁴

Pozoruhodný je vývoj, který lze identifikovat v Druckerových a Lyotardových vyjádřeních. Drucker v roce 1968 nabádá, že si nemůžeme dovolit nákladné vzdělávání bez ekonomického výkonu, který by z něj plynul. Říká, že musíme být schopni zajistit dostatečně vysokou produktivitu vzdělávání. Toto nabádání nachází obraz v Lyotardově spisu *O postmodernismu*, kde se již tvrdí, že výuka v dnešním světě je legitimizována z ní plynoucí performativitou. Drucker předjímá jeden z podstatných momentů postmoderního hospodářství, který Lyotard již považuje za jeden z jeho podstatných projevů. Pokud se však škola legitimizuje odkazem k reprodukci a zvyšování performativity společnosti, tak zároveň vzhledem k těmto cílům nese zodpovědnost. Odpovědnost za performativitu ústí v citelné omezení autonomie univerzit. Z toho pak vyplývají mnohé současné nesouhlasné projevy s fungováním univerzit, sestavováním jejich žebříčků a podobně. Diskrepance mezi Druckerem a Lyotardem se však projevuje ve faktu, že Drucker požaduje všeobecné

---

⁷³ Drucker, P.F., *Věk diskontinuity*, s. 308

⁷⁴ Drucker, P.F., *Věk diskontinuity*, s. 314

vzdělání i pracovní kompetentnost absolventů. Lyotardova tvrzení nejsou na rozdíl od Druckerových normativní povahy a pouze konstatují. Lyotard konstatuje nedostatečnou performativitu humanistického vzdělání, ale nevidí snahy jej zachovat a doplnit o kompetence. V představě univerzit vidí snahu zajistit získání kompetencí a zároveň jakéhosi technologického vědění, technické inteligence. Pod tím si lze představit spíše zvládnutí technických nástrojů užívaných při pracovním výkonu, které jsou nezbytné takřka v každém povolání a zároveň jsou značně sofistikované. Schopnost ovládat spotřební technologii v průběhu let zajistil trh sám, jelikož bylo nezbytné nové výdobytky spotřební technologie zpracovat do uživatelsky přívětivé podoby.

Pokud rozvoj technologií změnil povahu vědění, tak je zřejmé, že technologií by mělo být užíváno k osvojování nového vědění. Lyotard i Drucker předpokládají větší zapojení technologií do procesu výuky. To změni roli vyučujícího, který již nebude mít za úkol předávat znalosti tradičním způsobem, ale bude spíše facilitátorem učení, které se bude odehrávat pomocí počítače. Nicméně role počítače jako učebního nástroje není tím hlavním, co technologie do výuky přináší. Důležitější než částečná změna prostředků učení je změna obsahů učení, které se čím dál více orientují na využití technologií k získávání potřebných informací.

4 Kapitalismus, technologie, věda

Nyní se hodlám věnovat technologii a kapitalismu a tím lépe objasnit jeden z předpokladů této práce. Předpoklad, že technologický pokrok ruku v ruce s rozvojem kapitalismu velmi podstatnou měrou přispívají k proměně vnímání vnějšího světa. Zároveň vycházím z přesvědčení, že rozvoj technologií, především těch označovaných jako informační, je nezbytný pro genezi postmoderny. Tímto exkurzem by se měl také ukázat vývoj technologie, jelikož je na něm možné zahlédnout, jakou roli hrál v kontextu moderního myšlení, a cestu, která byla vykonána, aby se technologie stala jedním ze základních kamenů postmoderny.

4.1 Technologie a kapitalismus mezi modernou a postmodernou

Objektem mého zájmu nyní bude vývoj technologie a kapitalismu od roku zhruba 1750. Bude se jednat jen o hrubý náčrt, ale považuji za vhodné ukázat cestu technologie, která měla zásadní podíl na osvícenské myšlení stejně jako na současnost. Velmi podstatné je sepětí technologie a kapitalismu, jelikož jejich vzájemný vztah byl zásadní pro jejich vlastní směřování. Toto sepětí je dokonce natolik úzké, že si nelze představit jejich vývoj bez vzájemného působení. Zdrojem pro exposé vývoje technologie bude Druckerova Postkapitalistická společnost, jelikož se ve svém výkladu snaží vylíčit historické procesy s ohledem na genezi dnešního stavu a zároveň v aktuální situaci identifikuje zásadní roli informace v oblasti ekonomiky. Pojmu informace, stejně jako tato práce, vymezuje zásadní roli v dnešní společnosti a především, s ohledem na její zájem, v ekonomickém provozu.

Proces vývoje technologie od počátku osvícenství do současnosti lze shrnout do třech fází: průmyslové revoluce, revoluce produktivity a manažerské revoluce. Zásadní roli hrají znalosti, jelikož ty v různých podobách nejen prostředkují přechod mezi jednotlivými fázemi vývoje technologie, ale stojí za přechodem od řemeslné zdatnosti k technologii.⁷⁵ Přestože technologie se ve své rané fázi nepodobala příliš tomu, co jsme zvyklí tímto slovem označovat dnes. Přechod od řemeslné zdatnosti k technologii se dle Druckera uskutečnil v momentě, kdy se výroba začala systematicky analyzovat s ohledem na její výsledky. Tradiční výrobní postupy přestaly být esoterním vlastnictvím řemeslných mistrů a staly se něčím, co si může osvojit každý s dostatečnou dávkou zručnosti.

---

⁷⁵ Drucker, P.F., Postkapitalistická společnost, s. 25

Nejpregnantnějším dokladem této skutečnosti má být vydání Encyklopedi, která „se pokusila shromáždit v organizované a systematické formě poznání všech řemesel, a to takovým způsobem, že i člověk nevyučení mistrem se mohl naučit zvládat „technologie“.“⁷⁶ Lze říci, že tato změna byla důsledkem faktu, že se na práci začalo pohlížet optikou vědění, znalosti. Ale přechod od řemeslu k technologii byl teprve prvním impulsem pro rychlý rozvoj západní civilizace. Nicméně aplikace znalostí měla hrát zásadní roli ve všech následujících hospodářských změnách. Podstatnou vlastností těchto změn, které jsou z jiného hlediska popisovány už v oddílu o moderně, je rozsah a rychlost jejich rozšíření. Došlo nejen k rychlému rozšiřování nových vynálezů, ale také kapitalismu. Ten dle Druckera mezi léty 1750-1850 ovládl celou západní a severní Evropu a v průběhu dalších padesáti let se rozšířil do naprosté většiny obydleného světa. Tempo i rozsah změn se nedal poměřovat se situací přecházejícího vývoje.⁷⁷

První ze zásadních hospodářských proměn, průmyslová revoluce, je v tomto kontextu výsledkem aplikace znalostí na nástroje, výrobní procesy a výrobky. Výroba původně založená na řemeslných schopnostech takto získala technologický základ. To vyústilo v novou dynamiku technologických změn, které nebyly oddělené dílny schopny vstřeba a docházelo tak ke koncentraci výroby. Koncentrovaná výroba vyžadovala mnohem větší objem kapitálu než samostatná dílna a stejně tak potřebovala větší množství energie. V továrnách se mohla lépe uplatňovat aplikace vědění na výrobu. Tento nový stav pak vyvolal proces urbanizace, kdy se venkovské obyvatelstvo začalo houfně stahovat do továrenských provozů. A z tohoto stavu posléze Marx dedukuje svůj závěr o vykořisťování dělnické třídy.⁷⁸

Dnes již víme, že Marxovi předpovědi se nenaplnily. Na otázku, co překonalo nevyhnutelné rozpory kapitalismu, odcizení a zbídačování proletariátu, Drucker odpovídá, že tou skutečností byla revoluce produktivity. Ta je další fází aplikace vědění na práci. Tentokrát se jedná o aplikaci vědění na sám pracovní proces. S tímto procesem je nejvýznamněji spojeno jména Fredericka Winslow Taylora, který v zájmu zvýšení pracovního výkonu dělníků začal studovat jejich práci, organizaci práce a pracovní postupy. Jen dodám, že tak nečinil s ohledem na vlastníky, ale kvůli dělníkům samým, aby zvýšil jejich produktivitu a tím jim napomohl k vyšším odměnám za práci. Snažil se o

---

⁷⁶ Drucker, P.F., *Postkapitalistická společnost*, s. 32

⁷⁷ Drucker, P.F., *Postkapitalistická společnost*, s. 26

⁷⁸ Drucker, P.F., *Postkapitalistická společnost*, s. 33

zjednáni společné snahy o zvýšení produktivity ze strany dělníků i majitelů.⁷⁹ Taylorova studia dokázala podstatně zvýšit efektivitu dělníků, což s sebou nese dva aspekty ve vztahu k předcházejícím částem práce. Jednak, jak už bylo řečeno, byla revoluce produktivity podstatnou příčinou neúspěchu Marxových předpovědí a tedy i selhávání legitimizace jednoho z velkých vyprávění. Revoluce produktivity se odehrála nejdříve v USA a měla významný vliv na získání ekonomického náskoku před ostatními zeměmi. Pracovní studie totiž nejen zvýšily produktivitu práce, ale také umožňovaly rychlejší získání kvalifikace pomocí jasně strukturovaného výcviku⁸⁰ (v podobě tohoto výcviku lze vidět prapředka dnešního univerzitního studia jakožto osvojování si znalostí a schopností nutných pro práci). Tento následek vyústil ve skutečnost, že USA byly první zemí, kde došlo k projevům postmoderní situace.

Třetí revoluce v ekonomice byla způsobená další formou aplikace znalostí. Tentokrát došlo k aplikaci znalostí na poznání a revoluce dostala přívlastek manažerská. Ta má stejně jako předchozí revoluce globální rozsah a není výsadou jednotlivé oblasti. Zároveň díky pokročilosti technologií je revolucí, jíž trvalo nejkratší dobu její široké rozšíření. Tato proměna ekonomiky je již v úzkém kontaktu s pojmem informace. Jednou z mnoha variant, kterou je označován současný ekonomický systém, může být i informační kapitalismus. Výroba a distribuce předmětů jsou nahrazovány výrobou a distribucí informací. Informace, znalosti, know how se stávají podstatnějším kapitálovým statkem než půda a nastupují na její místo. Jestliže dříve byly největšími boháči majitelé oceláren, dolů a podobně, tak dnes jsou vystřídáni majiteli softwarových firem, telekomunikací, mediálních konglomerátů a výrobců elektroniky. Informaci jako producenta bohatství nezajímá orientace ve světě, koherence pohledu, ale pouze ekonomická využitelnost. Informace je tak vyloučena z možnosti vytvořit souvislý obraz vnějšího světa. Kapitalismus pracující s informacemi o nich uvažuje vždy z hlediska jejich zhodnotitelnosti.

S výše popsaným vývojovým procesem úzce souvisí několik témat a změn, která jsou v živém kontaktu s pojmem informace. Jedním z nich je nová dynamika technologie, s kterou jsme ostatně pravidelně konfrontováni. V průběhu technologického vývoje docházelo k postupné akceleraci technologických objevů. Tato dynamika je nyní ve své historicky nejrychlejší podobě a my jsme tak vystaveni nebývale často objevům, které

---

⁷⁹ Drucker, P.F., Postkapitalistická společnost, s. 37

⁸⁰ Drucker, P.F., Postkapitalistická společnost, s. 38

modifikují vnímání informací, čímž je zároveň modifikován sám pojem informace. Získává nové podoby a otevírají se další informační kanály. Zároveň se však díky přenosové kapacitě a množství informačních kanálů stává svět obeznámen s aktuálním děním. Tato vzájemná obeznámenost vytváří nové kauzální vazby, je součástí globální ekonomiky a přenáší celosvětové dění v podstatě v přímém přenosu. Tento stav, který lze označit jako informatizaci světa, pak napomáhá bleskurychlého šíření globálních trendů. Lokální specifika již jsou z citelné části smazány a nahrazují je módní vlny, které nereflktují lokální specifika a prosazují se v unifikované podobě. Tento velmi stručný náčrt chce pouze naznačit, jakým směrem lze zaměřit pozornost v dalším sledování vývoje informace jakožto mediační formy současnosti.

4.2 Technologie, věda, performativita

Liotard si je také vědom blízkosti, která panuje mezi vědou, technologií a kapitálem, a vidí ji jako podstatnou součást pragmatiky vědeckého bádání. Zároveň lze v této souvislosti vyhledat příčiny skutečnosti, že se dnešní vědecké bádání legitimizuje svou performativitou. Lyotard rozebírá dva aspekty vědeckého bádání. Prvním z nich je jeho tvrzení, že nedisponuje univerzálním metajazykem, který by zakládal pevný a neměnný systém vědeckých pravidel. Na tento fakt usuzuje pomocí Gödelova důkazu, že v systému aritmetiky existují výroky, které nelze ani potvrdit ani dokázat, a ten tak nevyhovuje podmínce úplnosti, kterou požaduje pro vědecký metajazyk. Místo něj jsou vědci nuceni používat přirozeného jazyka, který díky své univerzalitě slouží jako základna, jelikož se do něj dají přeložit všechny ostatní jazyky. Přirozený jazyk má však tu vlastnost, že není konzistentní vzhledem k negaci a dovoluje tvoření paradoxů. Proto je nutné, aby kolektiv vědců vytvořil konsensuální rámec, v němž řeší otázky vědeckého charakteru. Není tak pouze jeden vědecký jazyk, ale větší množství jazyků, které takto umožňují větší pružnost prostředků vzhledem k dosahování vědění. Princip univerzálního metajazyka je principem plurality různých formálních a axiomatických systémů, založených v přirozeném jazyce, který však není konzistentní.⁸¹ Nicméně to zamezuje faktu, aby se vědecké bádání legitimizovalo zevnitř, odkazem k jednotné sadě pravidel, jak se zdá, že to Lyotard předpokládá, a proto podniká tento exkurz.

---

⁸¹ Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 149

Odpověď na otázku, jak se legitimizuje současná věda, tak zodpovídá pomocí exkurzu do jiné části vědeckého bádání, konkrétně do způsobu podávání důkazů. Konstatovat důkaz znamená ukázat nějaký fakt. Toto ukázání je však závislé na způsobilosti vjemových orgánů. A zde, vzhledem k jejich nedokonalosti, přichází do procesu technika jako protéza lidské vnímavosti. Technika, technologie je vystavena principu optimalizace výkonů. Technika musí být efektivní a její hodnocení závisí na poměru vztahu input/output. Technika se takto vplétá do pragmatiky vědeckého bádání a spojuje jej s performativitou. I přes výjimky jsou z vědy postupně vytlačovány objevy, které by byly náhodné a nebyly výsledkem systematické činnosti.⁸² To je jedním z podstatných rysů přechodu od fáze tradičního vědění k vědění vědeckému. Skutečností, která vtahuje do hry kapitál jako součást vědeckého bádání, je finanční náročnost užívané techniky. Prokazování pravdivosti teorií se neobejde bez peněz a vědecký výzkum je svázán se svým financováním. K tomu Lyotard říká: „Hry vědeckého jazyka se stanou hrami bohatých, při nichž nejbohatší má největší vyhlídky, že bude mít pravdu. Rýsuje se určitá rovnice mezi bohatstvím, účinností a pravdou.“⁸³ Vše se jasněji ukazuje během průmyslové revoluce, jelikož se zde plně projevuje oboustranná závislost techniky a bohatství. Technologie se začínají čím dál více projevovat ve výrobních postupech a zvyšuje se tak produktivita práce. Vydělané peníze jsou pak částečně zpětně investovány do vývoje nových technologií. Technika, technologie se takto dostává do užšího sepětí s touhou po obohacení a moci, než je sepětí, v jakém je s touhou po vědění. Kapitalismus tak přistupuje k výzkumu jako k investiční možnosti. To neznamena úplné zacílení na aplikovaný výzkum, jelikož se vyplatí financovat i základní výzkum s ohledem na skutečnost, že případný úspěch v základním výzkumu může přinést ještě větší návratnost investic. Stejnou cestou se vydávají i moderní státy, které podporují výzkum základní i aplikovaný. Na výzkumná pracoviště jsou v tom kontextu aplikovány pracovní normy, a tedy i vyžadovány výsledky. O efektivnost tak nakonec neběží pouze u přístrojů, ale vyžaduje se i od výzkumu. A efektivita se vyžaduje, aby se mohla rozšiřovat moc. Pronikání technického kritéria do vědeckého vědění se promítá i do kritéria pravdivosti. Větší performativita znamená větší šanci mít pravdu. To se projevuje v kontextu soupeření subjektů a získávání výhody je legitimizačním principem výzkumu. Legitimizace účinností však nezůstává pouze ve sféře výzkumu, ale rozšiřuje se i na právo. „Moc není jen dobrá performativita, ale také dobrá verifikace a dobrý rozsudek. Legitimizuje vědu i právo jejich

---

⁸² Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 151

⁸³ Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 151

účinností a zároveň legitimizuje účinnost vědou a právem. Jde o jakousi autolegitimizaci, která jako by byla prostě vlastností systému, jehož regulace se řídí principem optimalizace vlastních výkonů.⁸⁴

Nebudu dlouze rozporovat Lyotardovo vyjádření, ale je zjevné, že tvrzení o legitimizaci práva jeho performativitou je silně problematické, citelně komplikuje odvolávání se k myšlence spravedlnosti. Co je zajímavější, je dosazení tohoto schématu do informatizované společnosti. Performativita systému je totiž závislá na množství informací o částech systému, o referens performativity. Vzrůst moci je tak kontrolován získáváním a výrobou informací. A to ať už se jedná o státní správu nebo soukromý sektor. Lyotard zároveň vidí minimálně dvojznačnost procesu informatizace. V případě jeho využití jako nástroje kontroly, řízeného principem performativity, dochází k teroru. Teror sice nevyklučuje pluralitu, ale snaží se o její kontrolu, a tím ji potlačuje. Druhá strana informatizace spočívá v případě, kdy jsou informace veřejně přístupné a umožňují jednotlivcům rozhodovat se znalostí věci. Nutno však poznamenat, že Lyotard naivně předpokládá, že jazykové hry pak budou hrami s úplnou informací. Je zřejmé, že žádné rozhodování neprobíhá jako hra s úplnou informací. Jinak by nebylo rozhodováním, ale jen matematickou funkcí. Nicméně je pozoruhodné, že si byl Lyotard ve své době vědom obou hlavních důsledků informatizace společnosti, jelikož dnes můžeme konstatovat, že informace slouží v omezeném smyslu jako nástroj kontroly, ale zároveň jsou z velké většiny veřejně přístupné, a umožňují tak obeznámenost jedince s fakty.

---

⁸⁴ Lyotard, J-F., *O postmodernismu*, s. 154

5 Závěr

Záměrem práce bylo nastínění pohledu na zrod postmoderny za pomoci pojmu informace. Ukázat se měl také charakter přechodu mezi modernou a postmodernou. Otázkou bylo, jestli má tento přechod v klíčových oblastech podobu ruptury či je spíše pokračováním moderních intencí. Ukázalo se, že nejpodstatnějšími činiteli zrodu postmoderny byla neudržitelnost moderních projektů a rozvoj technologie a kapitalismu. Neudržitelnost moderních projektů, spolu s odmítnutím spásné role technologie, je momentem zlomu mezi modernou a postmodernou. Momentem kontinuity je naopak rozvoj technologie a kapitalismu jako pravděpodobně nejdůležitějšího dědictví modernity. Ambivalentní charakter přechodu odhaluje možné příčiny faktu, že v názorovém poli se objevují jak hlasy oslavující postmodernu, tak hlasy, které ji odmítají přiznat existenci jako specifickému charakteru doby a tvrdí, že nic nenasvědčuje konci moderny. V této práci je takovým zastáncem modernity Giddens a proti němu stojí například Bauman, Lyotard či Welsch.

V další části práce jsem zaměřil na oblasti, které jsou v nejživějším kontaktu s informačním provozem dneška a jsou také tímto provozem modifikovány. Těmito oblastmi bylo společné působení technologie a kapitalismu, jejichž popis pomohl lépe objasnit historický i současný vliv těchto fenoménů. Diskuse o vzdělanosti naproti tomu sloužila především demonstraci, jaké změny působí postmoderní informační provoz v jedné z nejdiskutovanějších oblastí dneška. V této diskuzi se vyjevily nejen proměny, kterými prochází školství a vzdělanost, ale taktéž nové nároky na pracujícího člověka, které se projevují právě ve vzdělávání.

6 Seznam použité literatury

- ADORNO, Theodor, W. *Teorie polovzdělanosti*, Orientace, 1966, č. 1, s. 62-71, č. 2, s. 66-75. Přeložil: Ivan Vojtěch
- ADORNO, Theodor, W. HORKHEIMER, Max. *Dialektika osvícenství*. Praha: Oikoymenh, 2009. Přeložili: M. Hauser, M. Váňa. ISBN 978-80-7298-267-7
- BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: SLON, 1995. Přeložil: Miloslav Petrušek. ISBN 80-85850-12-5
- DRUCKER, Peter, F. *Postkapitalistická společnost*. Praha: Management Press, 1993. Přeložil: Josef Vavroušek. ISBN 80-85603-31-4
- DRUCKER, Peter, F. *Věk diskontinuity: Obraz měnící se společnosti*. Praha: Management Press, 1994. Přeložil: Ing. Pavel Medek. ISBN 80-85603-44-6
- GIDDENS, Anthony. *Důsledky modernity*. Praha: SLON, 2003. Přeložil: Karel Müller. ISBN 80-86429-15-6
- GRAYLING, Anthony, C. *Wittgenstein*. Praha: Dokořán s.r.o., 2007. Přeložil: Petr Glombíček. ISBN 978-80-7363-077-5
- HAUSER, Michael. *Adorno: moderna a negativita*. Praha: Filosofía, 2005. ISBN 80-7007-223-7
- HAUSER, Michael. *Cesty z postmodernismu. Filosofická reflexe doby přechodu*. Praha: Filosofía, 2012. ISBN 978-80-7007-382-7
- HAUER, Tomáš. *S/krze postmoderní teorie*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0545-7
- Keller, J., *Společnost spektáklu a jeho diváci*, dostupné z: <http://a2larm.cz/2013/11/spektakl-a-jeho-divaci/>
- KUHN, Thomas, S. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikoymenh, 2008. Přeložil: Tomáš Jeníček. ISBN 80-86005-54-2
- JAMESON, Fredric. *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. London: Verso, 1991. ISBN 978-0-86091-537-9
- LIESSMANN, Konrad, Paul. *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědění*. Praha: Academia, 2008. Přeložila: Jana Zoubková. ISBN 978-80-200-1677-5
- LOEWENSTEIN, Bedřich. *Projekt moderny*. Praha: Oikoymenh, 1995. Přeložili: Robert a Dana Kalivodovi. ISBN 80-238-0474-X
- LYOTARD, Jean-Francois, *O postmodernismu*. Praha: Filosofía, 1993. Přeložil: Jiří Pechar. ISBN 80-7007-047-1
- LYOTARD, Jean-Francois, *Hrobka intelektuála a jiné články*. Bratislava: Archa, 1997. Přeložil: Martin Kanovský. ISBN 80-7115-141-6
- SALOMON, Jean-Jacques. *Technologický úděl*. Praha: Filosofía, 1997. Přeložila: Ivana Holzbachová. ISBN 80-7007-097-8

WELSCH, Wolfgang. *Naše postmoderní moderna*. Praha: Zvon, 1994. Přeložili: Ivan Ozarčuk, Miroslav Petříček. ISBN 80-7113-104-0

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofia, 1993. Přeložil: Jiří Pechar. ISBN 80-7007-040-4

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha: Oikoymenh, 2007. Přeložil: Petr Glombíček. ISBN 978-80-7298-284-4